

Tenslotte / Uiteindelijk

Analyse van het objectieve en subjectieve gebruik van de woorden *tenslotte* en *uiteindelijk*.

Inleverdatum: 16 juni 2016
Opleiding: MA Neerlandistiek
Onderwijsinstelling: Universiteit Leiden
Begeleider: R.J.U. Boogaart
Tweede lezer: G.J. Rutten

Student: Yolande Tump
Studentnummer: S1605933

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Theoretisch kader	5
2.1 Onenigheid	5
2.2 Langacker	6
2.3 Verhagen	8
2.4 Traugott	11
2.5 Samenvatting	12
2.6 Karakteristieken	13
3. Werkwijze	15
3.1 Modaliteit	16
3.2 Ontkenning	17
3.3 Deiktische elementen	19
3.4 Evaluatieve elementen	19
3.5 Perspectief	19
3.6 Schalen	20
3.6.1 Schaal van subjectiviteit in taaluiting	20
3.6.2 Schaal van interpretatie	21
3.7 Hypothese	22
4. Tenslotte	23
4.1 Schaal <i>tenslotte</i>	23
4.2 Individuele gevallen	24
5. Uiteindelijk	29
5.1 Schaal <i>uiteindelijk</i>	29
5.2 Individuele gevallen	30
6. Verschil <i>tenslotte</i> en <i>uiteindelijk</i>	32
6.1 Objectief tegenover subjectief	32
6.2 Schalen van <i>tenslotte</i> en <i>uiteindelijk</i>	34
6.3 Subjectieve elementen	35
6.3.1 Modaliteit	36
6.3.2 Ontkenning	37
6.3.3 Deiktische elementen	37
6.3.4 Inbedding	38
6.3.5 Evaluatieve elementen	39
7. Conclusie	41
8. Discussie	42
9. Literatuurlijst	44
Bijlage I: Corpus	45
Bijlage II: Metingen subjectieve elementen	51

1. Inleiding

Tenslotte en *uiteindelijk* zijn twee woorden die allebei twee verschillende betekenissen dragen. In de Dikke van Dale wordt *uiteindelijk* omschreven als een bijvoeglijk naamwoord of bijwoord dat de betekenis draagt van *definitief, de uiteindelijke beslissing*. Hoewel deze betekenis de lezing van *uiteindelijk* ondersteunt in voorbeeld (1), is het echter de vraag of dit ook de betekenis van *uiteindelijk* ondersteunt in voorbeeld (2).

(1) WWNA was uiteindelijk met 3-0 te sterk.

(2) Uiteindelijk draait het allemaal om het verlangen een groter leven te leiden dan je leidt.

De precieze lezing van *uiteindelijk* in het tweede voorbeeld wordt in geen enkel woordenboek beschreven. De inhoud van voorbeeld twee lijkt niet te gaan om iets definitiefs of een uiteindelijke beslissing. Deze variant van *uiteindelijk* kan wellicht het beste worden vertaald naar het bekende Engelse idioom *at the end of the day*. Volgens Onze Taal (2016) wordt *uiteindelijk* ook gezien als een correcte vertaling van deze Engelse constructie, welke overigens twee betekenissen heeft: een letterlijke en een figuurlijke. Wanneer gekeken wordt naar de eerste twee voorbeelden, lijkt *uiteindelijk* ook twee betekenissen te hebben. Een letterlijke en temporele betekenis in voorbeeld (1) en een figuurlijke betekenis in voorbeeld (2).

Het woord *tenslotte* heeft veel overeenkomsten met *uiteindelijk* wanneer we het over twee lezingen hebben. Het enige verschil is dat de verschillende betekenissen van *tenslotte* ook daadwerkelijk worden vermeld in het woordenboek. Sterker nog, het woord kent twee schrijfwijzen die elk een andere betekenis hebben: een figuurlijke en een letterlijke. Genootschap Onze Taal (2012) heeft op hun website advies gegeven over wanneer welke variant het beste in een situatie gebruikt kan worden. Ter verduidelijking geven zij zin (3) als voorbeeld voor de letterlijke variant en zin (4) als voorbeeld voor de figuurlijke variant.

(3) Ten slotte namen we nog een likeurtje.

(4) Ik ben tenslotte ook maar een mens.

Op de website wordt de betekenis van de losgeschreven variant *ten slotte* omschreven als *tot slot*. De letterlijke betekenis van het woord kent een temporeel gebruik. De betekenis van de aan elkaar geschreven variant van *tenslotte* komt overeen met het figuurlijke gebruik van *uiteindelijk*, zoals hierboven is omschreven. De betekenis van de figuurlijke lezing van *tenslotte* kan volgens Genootschap Onze Taal (2012) het beste worden omschreven als *welbeschouwd, per slot van rekening of immers*.

De woorden *tenslotte* en *uiteindelijk* hebben niet altijd twee lezingen gehad. Wanneer gekeken wordt naar de geschiedenis en het ontstaan van de woorden, kan gezegd worden dat ze beide een semantische uitbreiding hebben doorstaan. De oorspronkelijke betekenis van *uiteindelijk* was *geheel aan het einde komend, het slot vormend* (WNT), wat overeenkomt met de huidige letterlijke betekenis in voorbeeld (1). Het woord kwam pas in de twintigste eeuw in opkomst (Philippa, Debrandere e.a., 2009: 445). Voor die tijd werd het amper gebruikt. In 1924 werd *uiteindelijk* door de Dikke van Dale nog geclassificeerd als *niet aan te bevelen*. Later, in 1950, kwamen ze echter terug op deze notitie en werd de betekenis van het woord vermeld zonder deze toevoeging.

Het gebruik van het woord *tenslotte*¹ kent ook geen lange geschiedenis. In eerste instantie bestond alleen de letterlijke en temporele betekenis van het woord, waarin het *tot slot* inhield (Philippa, Debrandere e.a., 2009: 369). In de twintigste eeuw kwam de tweede betekenis, van *welbeschouwd* en *per slot van rekening*, naar voren. Sinds 1950 wordt de aaneengeschreven

---

¹ Hoewel *tenslotte* twee schrijfwijzen kent, wordt het woord in het verdere verloop van deze scriptie aangeduid als *tenslotte*. Hoewel beide varianten zijn meegenomen in het onderzoek en de metingen, wordt er voor de continuïteit alleen *tenslotte* geschreven.

variant meegenomen in woordenboeken. Sinds 2005 bestaat er een officieel betekenisverschil tussen de twee schrijfwijzen van het woord (Philippa, Debrandere e.a., 2009: 369).

De ontwikkeling van zowel *tenslotte* als *uiteindelijk* komt sterk met elkaar overeen. Zowel de oorspronkelijke betekenis van *uiteindelijk* als *tenslotte* geeft een eind of een slot aan. Deze betekenis komt zelfs terug in de schrijfwijze van de woorden, waarin bij allebei wordt verwezen naar een slot (ten slotte) of een einde (uiteindelijk). Zoals in de alinea's hierboven beschreven werd, hebben de woorden te maken gekregen met een semantische uitbreiding. Een semantische uitbreiding waarin een objectieve betekenis een nieuwe subjectieve lezing krijgt, wordt ook wel *subjectification* genoemd (Langacker, 1990). *Subjectification* is een proces waarbij de betekenis van een woord door de tijd heen een lezing krijgt die meer gerelateerd is aan een spreker en zijn houding (Traugott & Dasher, 2002: 30). Dit komt overeen met de nieuwe betekenis van *tenslotte* en *uiteindelijk*. Eerst hadden beide woorden een letterlijke en objectieve lezing, waarin niet verwezen werd naar een spreker. Vervolgens hebben de woorden een nieuwe lezing gekregen die meer gerelateerd is aan een spreker.

In deze inleiding heb ik de lezingen van de twee woorden geanalyseerd op basis van eigen interpretatie en intuïtie. Hoewel verschillende taalkundigen beschrijven waarom een bepaalde lezing van een woord subjectief of figuurlijk is, wordt er in de meeste gevallen geen aandacht besteed aan het vaststellen van deze lezing aan de hand van iets anders dan enkel eigen interpretatie. In deze masterscriptie wil ik onderzoek verrichten naar het vaststellen van de lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk* aan de hand van de notie van subjectiviteit. Om meer te weten te komen over de gebruiken, wil ik een manier vinden waarmee het gebruik van de twee woorden gemeten kan worden, anders dan eigen interpretatie of intuïtie. Dit wil ik doen aan de hand van expliciet meetbare elementen in een taaluiting.

Deze expliciet meetbare elementen wil ik graag introduceren als subjectieve elementen. Subjectieve elementen kunnen omschreven worden als lexicale elementen in een taaluiting die wijzen op de mate van subjectiviteit in een zin. Taalkundigen Traugott en Dasher (2002: 22) hanteren een lijst met karakteristieken, ofwel subjectieve elementen, die de mate van subjectiviteit in een taaluiting aangeven. Hoe meer karakteristieken voorkomen in de zin, hoe subjectiever de taaluiting. Wanneer alle karakteristieken voorkomen in een zin, is er volgens hen sprake van een maximaal subjectieve zin.

In deze scriptie probeer ik de relatie tussen het voorkomen van subjectieve elementen in een zin te verbinden met het vaststellen van een figuurlijke lezing bij *tenslotte* of *uiteindelijk*. De achterliggende gedachte voor deze relatie is dat er wellicht een mogelijkheid bestaat dat een subjectieve context zorgt voor een subjectieve lezing bij afzonderlijke elementen in de zin zoals *tenslotte* en *uiteindelijk*. Door te kijken naar deze relatie, probeer ik een expliciete en meetbare manier te vinden waarmee ik de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk* kan afleiden uit subjectieve elementen in een zin. Op deze manier hoop ik meer te weten te komen over deze woorden en probeer ik een methode op te stellen waarmee een letterlijke of figuurlijke lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk* voorspeld kan worden. Dit onderzoek wil ik verrichten aan de hand van de volgende hoofdvraag:

In hoeverre bestaat er een relatie tussen het voorkomen van subjectieve elementen in een taaluiting en het voorkomen van het nieuwe, subjectieve gebruik van *tenslotte* of *uiteindelijk*?

2. Theoretisch kader

Zoals in de inleiding werd besproken, staat de notie subjectiviteit centraal in deze scriptie. Over de precieze definiëring en de manieren waarop subjectiviteit gemeten kan worden, heerst onenigheid tussen diverse taalkundigen. Aan de hand van verschillende theorieën zal ik in dit hoofdstuk een definitie kiezen waarmee ik de twee lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk* zal analyseren en interpreteren in het verdere verloop van deze scriptie.

In paragraaf 2.1 wordt de onenigheid binnen de taalkunde besproken over subjectiviteit, waarna de daaropvolgende paragrafen de visies en definities van diverse taalkundigen op het gebied van de notie zullen verduidelijken. De theorieën die besproken worden in dit theoretisch kader zijn die van Langacker in paragraaf 2.2, Verhagen in paragraaf 2.3 en Traugott in paragraaf 2.4. Aan de hand van de informatie die in de bovengenoemde paragrafen wordt gegeven, volgt in paragraaf 2.5 een korte conclusie over de bevindingen uit het theoretische kader. Hierin zal ik betogen waarom ik voor de definitie van Traugott heb gekozen en waarom haar definitie van subjectiviteit passend is voor het bestuderen van de woorden *tenslotte* en *uiteindelijk*. Als laatste zal ik in paragraaf 2.6 duiding geven over de manier waarop Traugott subjectiviteit meet.

2.1 Onenigheid

Het vaststellen van een goede definitie van subjectiviteit gaat niet zonder horten of stoten. In de cognitieve linguïstiek bestaat er onenigheid over de notie van subjectiviteit. Drie invloedrijke taalkundigen die zich bezighouden met het onderwerp - Langacker, Traugott en Verhagen - hanteren alle drie een verschillende definitie van subjectiviteit. Voor mijn scriptie is deze onenigheid ingewikkeld, omdat de diverse definities dermate van elkaar verschillen, dat het niet mogelijk is om alle theorieën mee te nemen bij de analyse van de lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk*. Vanwege de grote verschillen ben ik genooddaakt om één van deze definities te hanteren.

De Smet en Verstraete (2006: 365) hebben geprobeerd om de onenigheid over de notie van subjectiviteit samen te vatten door een vergelijking te maken tussen de tegenstrijdige manieren waarop het concept wordt opgevat en verschillende categorieën te onderscheiden. In hun artikel *Coming to terms with subjectivity* hanteren de Smet en Verstraete (2006: 365) de volgende werkdefinitie die de basis omvat van subjectiviteit.

As a working definition 'subjectivity' roughly covers the fact that a particular element or construction requires reference to the speaker in its interpretation and 'subjectification' can be regarded as its diachronic counterpart.

Volgens de bovenstaande definitie verwijzen subjectieve elementen en constructies altijd naar de spreker. Over dit element heerst overeenstemming. Zo zijn er ook andere punten waarover de drie taalkundigen het eens zijn. Traugott en Dasher (2002: 21) plaatsen in hun boek een opmerking over een andere overeenkomst tussen hun definitie van subjectiviteit en die van Langacker: 'In this book we take a different approach to subjectivity and objectivity (..), although we agree with Langacker that subjectivity and objectivity are matters of linguistic perspective, on the assumption that experience is largely determined by language.'

De term *perspectief* speelt een belangrijke rol bij de notie subjectiviteit en zoals hierboven werd beschreven door Traugott, is zij het eens met Langacker dat subjectiviteit een kwestie van linguïstisch perspectief is. Echter wordt het algemene concept anders opgevat en hebben de taalkundigen tegenstrijdige methodes voor het meten en het vaststellen van subjectiviteit bij woorden en uitdrukkingen.

De Smet en Verstraete (2006: 384) onderscheiden in hun boek verschillende soorten subjectiviteit. Zij maken een onderscheid tussen drie verschillende categorieën: pragmatische en semantische subjectiviteit, waarvan de semantische variant twee subvarianten heeft: ideationeel en interpersoonlijk. De eerste variant, pragmatische subjectiviteit, gaat volgens hen over de

keuze van een spreker voor een bepaalde uiting. De keuze voor een bepaalde taaluiting ligt in het perspectief van de spreker. Ter illustratie geven De Smet en Verstraete (2006: 384) een voorbeeld met de Engelse woorden *honest*, *tall* en *freckled*. Wanneer iemand lang genoemd wordt, worden de keuzes voor deze taaluiting gemaakt vanuit het gezichtspunt van de spreker en vanuit zijn eigen motivaties om iemand lang te noemen. Om deze reden moet pragmatische subjectiviteit onafhankelijk worden gezien van de semantiek van een uitdrukking. In de basis draait het namelijk om het perspectief van de spreker (De Smet en Verstraete, 2006: 385). Om die reden is pragmatische subjectiviteit altijd aanwezig. Subjectiviteit is namelijk, zoals eerder al overeengekomen door Langacker, Traugott en Verhagen, een kwestie van perspectief.

Tegenovergesteld aan pragmatische subjectiviteit is semantische subjectiviteit. Deze variant draait om de semantiek van bepaalde woorden en constructies en niet om de keuze van de spreker voor een bepaalde taaluiting. Deze vorm van subjectiviteit heeft twee varianten. Hij kan ofwel functioneren in de ideationele component ofwel in de interpersoonlijke component van een taaluiting (De Smet en Verstrate, 2006: 373).

De Smet en Verstrate (2006: 373) leggen de verschillen tussen deze twee varianten uit aan de hand van de Nederlandse woorden *leuk* en *dom*. Beide adjectieven drukken volgens hen een evaluatie uit aan de kant van de spreker over een bepaald object. De woorden hebben een soortgelijke ontwikkeling meegemaakt, van enkel een objectieve lezing tot een subjectieve lezing. De betekenis van *leuk* zoals we hem vandaag de dag kennen, spreekt een evaluatie uit aan de kant van de spreker waarbij objecten of mensen worden aangeduid als 'grappig, prettig'.

Het adjectief *stom* spreekt volgens De Smet en Verstrate (2006: 374) een negatieve evaluatie uit aan de kant van de spreker en draagt de betekenis van 'vervelend'. Wanneer *stom* wordt gebruikt in combinatie met een zelfstandig naamwoord, zoals bij *stomme toeristen*, slaat *stom* terug op een oordeel van de spreker over de gehele categorie van toeristen. Dit kan aangeduid worden als interpersoonlijke subjectiviteit. De spreker creëert namelijk met zijn evaluatie geen specifieke groep van toeristen waar hij dit oordeel over velt, maar hij velt het oordeel over alle toeristen (De Smet en Verstrate, 2006: 374).

Wanneer *leuk* wordt gebruikt in combinatie met een zelfstandig naamwoord, zoals bij *leuke toeristen*, slaat *leuk* terug op een kenmerk dat de spreker geeft aan een specifieke groep van toeristen. De spreker velt geen oordeel over de gehele categorie van toeristen, maar hij creëert als het ware een aparte categorie van toeristen die hij als leuk ervaart (De Smet en Verstrate, 2006: 374). In het geval van *leuke toeristen* is er sprake van ideationele subjectiviteit.

2.2 Langacker

Iedere taalkundige die spreekt over de notie subjectiviteit maakt een onderscheid tussen objectief en subjectief taalgebruik. Langacker (1990: 5) ziet deze twee varianten als tegenovergesteld aan elkaar, maar ziet objectief taalgebruik nog wel als taalgebruik dat gerelateerd is aan een spreker. Volgens Langacker (1990: 6) gaat het verschil tussen objectief en subjectief taalgebruik over de asymmetrie tussen een waarnemend individu en een waargenomen entiteit. Wanneer een individu dat bezig is met de waarneming en het waargenomen object zichzelf distantieert van het individu, is deze asymmetrie maximaal. In dit geval is de subjectiviteit impliciet en *offstage*. Een objectief geconstrueerde entiteit is *onstage*; de focus van alle aandacht (Langacker, 1990: 7).

Simpeler gezegd staat in de theorie van Langacker het impliciet of expliciet aanwezig zijn van de spreker in een taaluiting centraal. In tegenstelling tot andere taalkundigen is Langacker van mening dat dit element van groot belang is bij het vaststellen van subjectiviteit. Zoals eerder vastgesteld door De Smet en Verstraete (2006: 365) draait subjectiviteit om taalgebruik dat verwijst naar een spreker. Wanneer een spreker zichzelf talig, en expliciet, opvoert als perspectief, is hij volgens Langacker minder subjectief dan wanneer hij zich niet expliciet opvoert als perspectief. Ter verduidelijking geeft Langacker (1990: 20) de twee onderstaande voorbeelden.

- (5) Vanessa is sitting across the table.
(6) Vanessa is sitting across the table from me.

Volgens de theorie van Langacker is voorbeeld (5) subjectief. Het perspectief van de spreker wordt niet expliciet genoemd of talig naar voren gebracht. Uit de context wordt duidelijk dat Vanessa tegenover de spreker aan tafel zit, maar het perspectief van de spreker komt niet terug in de tekst. Om die reden is dit voorbeeld subjectief. Voorbeeld (6) zou Langacker classificeren als minder subjectief taalgebruik doordat het perspectief van de spreker expliciet naar voren wordt gebracht in de taaluiting door de toevoeging van de woorden *from me*.

Fagel, Van Leeuwen en Boogaart (2011: 206) beschrijven in hun artikel *Chaos en subjectiviteit* een schaal van subjectiviteit die aan de hand van de theorie van Langacker kan worden vastgesteld. Deze schaal wordt door hen verduidelijkt door middel van drie voorbeelden, die hieronder vermeld worden.

- (7) Het is duidelijk dat hij gek is.
(8) Het is mij duidelijk dat hij gek is.
(9) Ik vind het duidelijk dat hij gek is.

Bovenstaande voorbeelden zijn gerangschikt van meest subjectief (7) naar minst subjectief (9). Ook hier geldt dat zin (7) als meest subjectief wordt gezien omdat het perspectief van de spreker niet talig naar voren komt, wat wel het geval is in (8) en (9). In zin (8) wordt dit duidelijk gemaakt door 'mij' en in zin (9) wordt dit nog duidelijker gemaakt door te benadrukken dat het oordeel vanuit de spreker komt: 'ik vind'. Het gezichtspunt van de spreker komt talig naar voren, waardoor (8) en (9) worden gezien als minder subjectief dan voorbeeld (7).

Buiten de taalkunde worden subjectieve zinnen in verband gebracht met subjectieve waarnemingen en oordelen van een spreker. Dit is echter niet waar Langacker naar kijkt bij het meten van subjectiviteit. De drie zinnen zijn immers alle drie een beschrijving van het oordeel van de spreker. Wanneer deze spreker zegt: 'het is duidelijk dat hij gek is', kan de andere gesprekspartner antwoorden dat dit de mening is van de spreker. In een zin als (9) is dit niet mogelijk, omdat de spreker expliciet stelt dat dit zijn perspectief is en deze uiting subjectief is. Volgens Langacker zou dit de uitdrukking minder subjectief maken vanwege het expliciet vermelden van de spreker. Om deze reden is (9) het meest objectief en (7) het meest subjectief.

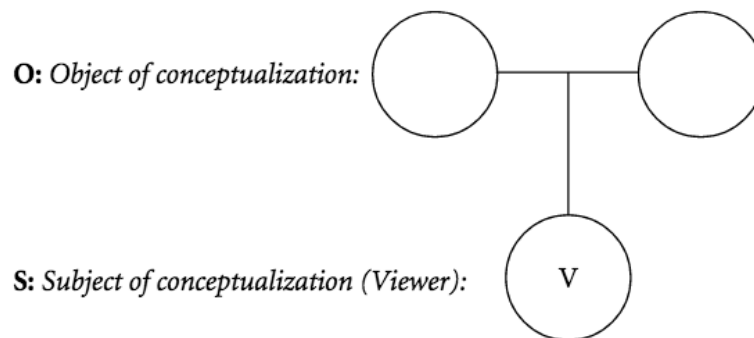
Een andere manier waarop Langacker subjectiviteit uitlegt is aan de hand van het begrip *construal*; de interpretatie van een taalelement. Binnen zijn theorie is dit een belangrijk begrip. Hij probeert dit begrip te duiden aan de hand van een voorbeeld met een bril (Langacker, 1990: 6). Wanneer een brillendrager zijn bril afneemt om hem aan een onderzoek te onderwerpen, is de *construal*, de interpretatie van een taalelement, maximaal objectief. De bril is op dat moment het object van de perceptie van de brillendrager en het onderzochte onderwerp. De bril is geen onderdeel van het waarnemingsproces zelf en om die reden is hij maximaal objectief. Dit is vergelijkbaar met de voorbeeldzin 'Vanessa is sitting across the table from me', waarin het perspectief van de spreker expliciet naar voren wordt gebracht. Het perspectief van de spreker is daardoor geen onderdeel van het waarnemingsproces.

Dit is precies tegenovergesteld wanneer de brillendrager zijn bril niet afdoet, maar door zijn brilglazen heen een ander object onderzoekt (Langacker, 1990: 6). Op dat moment is de bril deel van zijn waarneming of het perceptuele apparaat. De *construal* van de bril is in dit geval maximaal subjectief omdat de bril het subject van de waarneming is. Hij is onderdeel van het waarnemingsproces. De bril wordt echter niet zelf waargenomen en is niet het object van de perceptie zoals eerder het geval was. Dit is vergelijkbaar met de voorbeeldzin 'Vanessa is sitting across the table', waarin het perspectief van de spreker niet expliciet naar voren wordt gebracht, waardoor hij onderdeel wordt van het waarnemingsproces. Daardoor is hij volgens Langacker (1990: 6) het subject van de waarneming en maximaal subjectief.

2.3 Verhagen

Verhagen (2005: 4) stelt dat subjectiviteit draait om het vermogen om jezelf en anderen te zien als *mental agents*. Om tot zijn visie van het concept van subjectiviteit te komen, heeft Verhagen in zijn boek *Constructions of Intersubjectivity: Discourse, Syntax and Cognition* inspiratie ontleend aan het begrip *construal* van Langacker, welke de *construal relation* als volgt definieert: 'The relationship between a speaker (or hearer) and a situation that he conceptualizes and portrays, involving focal adjustments and imagery'.

Bij deze definitie gaat de *construal relation* over de relatie tussen de spreker en de situatie die hij conceptualiseert. Zoals eerder gezegd is een belangrijk begrip in de theorie van subjectiviteit van Langacker *construal*, de interpretatie van een taalelement. De onderstaande viewing arrangement, die Verhagen (2005:5) heeft vormgegeven, toont de *construal relation* zoals Langacker hem beschrijft.

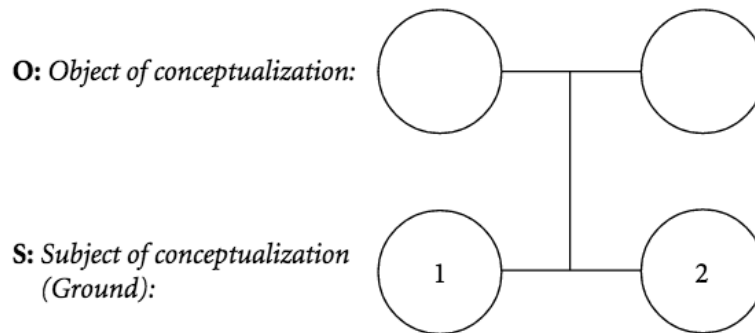

Figuur 2.1 Viewing arrangement

In het bovenstaande figuur komt de verticale lijn overeen met de *construal relation* zoals Langacker hem bedoeld heeft (Verhagen, 2005: 5). Deze verticale lijn, loopt tussen het object van conceptualisatie, de beschreven situatie, en het subject van conceptualisatie, de spreker. Deze worden aangeduid als niveau O en niveau S. Het onderste gedeelte van het figuur identificeert Langacker (1990: 9) als de Ground; het geheel van de communicatieve situatie, zijn participanten en de gedeelde kennis van de participanten aan de situatie.

Verhagen heeft een toevoeging gedaan aan het bovenstaande *viewing arrangement* van Langacker. De Ground bestaat volgens Verhagen (2005: 7) niet uit één, maar uit twee conceptualiseerders omdat communicatie altijd tussen twee gebruikers plaatsvindt. Prototypisch zijn dit de spreker en de hoorder of de schrijver en de lezer. Om die reden heeft hij het *viewing arrangement* van Langacker uitgebreid met één extra subject van conceptualisatie. Dit is een complexere configuratie, een *construal configuration*, welke op de volgende pagina is toegevoegd. Hierin is te zien dat spreker en hoorder gezien kunnen worden als twee subjecten van conceptualisatie. Een *construal configuration* kan ook wel worden opgevat als een abstracte weergave van elke communicatieve situatie.

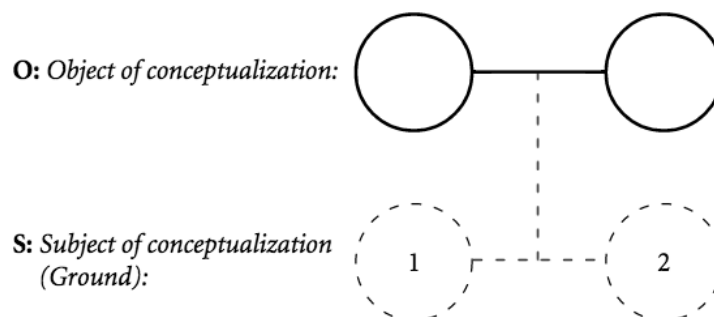

Figuur 2.2 Construal configuration

Zoals te zien is in de bovenstaande *construal configuration* zijn er twee subjecten van conceptualisatie, twee conceptualiseerders. De Ground, de onderste laag, bevat de gedeelde kennis tussen conceptualiseerder 1 en 2. In de *construal configuration* van Verhagen (2005: 7) is de Ground ook wel te interpreteren als common ground, gedeelde kennis.

Wanneer er in de taaluiting geen elementen naar voren worden gebracht van de Ground kan de uiting gezien worden als maximaal objectief (Verhagen, 2005: 16). Deze gevallen zijn zeldzaam want de meeste zinnen zijn volgens hem niet volledig objectief. De identiteit van de spreker wordt toegankelijk door de communicatieve situatie en in een taaluiting wordt aan deze identiteit gerefereerd. In het onderstaande figuur wordt aangetoond hoe Verhagen een maximaal objectieve uiting zou analyseren in een *construal configuration*.

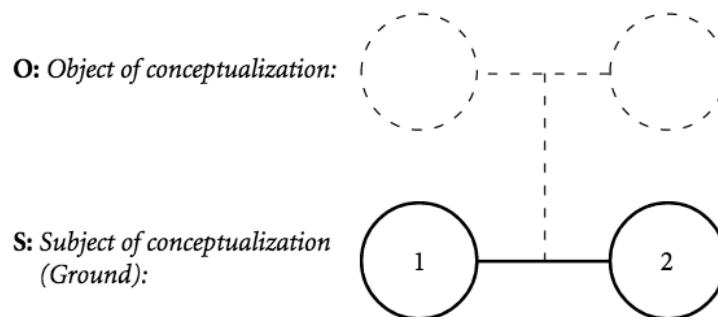
Figuur 2.3 Maximaal objectief

In figuur 2.3 tonen de gestippelde lijnen aan dat de Ground bij maximale objectiviteit nog steeds een rol speelt in de communicatieve situatie, ondanks het feit dat er in de taaluiting geen enkel element naar voren wordt gebracht van de Ground (Verhagen, 2005: 17). In deze gevallen hebben de betekenissen van de taaluiting volgens Verhagen betrekking op het object van conceptualisatie. Dit wordt aangetoond aan de hand van de zwarte lijnen in de *construal configuration*. De gestippelde lijnen in figuur 2.3 geven aan dat de Ground wel degelijk voorkomt in de interpretatie van elke uiting, maar dat het niet wordt gesignaleerd door de conventionele betekenis van de linguïstische uitingen die zijn gebruikt. In deze gevallen hebben de betekenissen volledig betrekking op het level van het object van de conceptualisatie, welke wordt aangegeven met de zwarte lijnen.

Dergelijke maximaal objectieve taaluitingen komen zelden voor. Waar men aan kan denken bij maximaal objectieve taaluitingen zijn zelfstandig naamwoorden die als enkel woord

worden gebruikt (Verhagen, 2005: 17). Verhagen geeft als voorbeeld de woorden 'lamp' en 'boom'. In deze gevallen wordt er geen enkel element van de Ground naar voren gebracht. Wanneer de zelfstandige naamwoorden in een simpele zin worden gebruikt als 'Jan heeft een lamp', is de zin echter niet langer volledig objectief (Verhagen, 2005: 17). De identiteit van de referent, de tijd of de beschreven gebeurtenis, worden namelijk toegankelijk via de communicatieve situatie, waardoor er elementen van de Ground naar voren worden gebracht.

Naast deze maximaal objectieve taaluitingen, bestaan er ook maximaal subjectieve uitingen. De werking van deze uitingen heeft Verhagen (2005: 18) ook verwerkt in een *construal configuration*, welke hieronder wordt weergegeven.

Figuur 2.4 Maximaal subjectief

Zoals te zien is in het bovenstaande figuur, is figuur 2.4 een spiegelbeeld van de vorige situatie, die maximaal objectief is. Maximaal subjectieve uitdrukkingen profileren alleen facetten van de Ground en de relatie tussen de conceptualiseerders in de Ground (Verhagen, 2005: 18). De woorden verwijzen nergens naar in de wereld en hebben geen descriptieve inhoud. Om die reden worden er geen facetten geprofileerd van een object van conceptualisatie. De gestippelde lijnen geven weer dat enkel de Ground voorkomt in deze uiting, maar dat de taaluiting geen betrekking heeft op het object van conceptualisatie.

Net als de maximaal objectieve taaluitingen, komen de maximaal subjectieve taaluitingen zelden voor. Verhagen (2005: 18) noemt als voorbeeld uitdrukkingen zoals begroetingen, excuses of een roep om aandacht. Al deze voorbeelden hebben geen descriptieve inhoud. Ze verwijzen nergens naar in de wereld. Dit soort uitingen worden niet vaak gebruikt. Over het algemeen worden er vooral taaluitingen gebruikt die meer in het midden van het spectrum liggen en niet onder de noemer maximaal subjectief of objectief vallen (Verhagen, 2005: 17).

In zijn boek maakt Verhagen (2005: 19) onderscheid tussen een subjectieve en objectieve lezing van een woord duidelijk aan de hand van twee voorbeeldzinnen. Hij onderscheidt twee betekenissen en lezingen bij het woord *beloven* en geeft daarvoor de onderstaande twee voorbeelden.

- (10) Hij beloofde de grondwet te verdedigen.
- (11) Het debat beloofde spannend te worden.

Het eerste voorbeeld (10) is het objectieve gebruik van *beloven*: het werkwoord beschrijft in deze zin een gebeurtenis uit de werkelijkheid en wordt daarom door Verhagen beschouwd als objectief. Het tweede voorbeeld (11) toont het epistemische gebruik van het werkwoord aan. In deze zin worden de gedachten en overtuigingen van de spreker betrokken, waardoor de zin refereert aan een spreker. Het woord *beloven* toont een oordeel aan de kant van de spreker. De spreker geeft aan dat er bepaalde verwachtingen zijn en evalueert deze verwachtingen als positief. Daarom ziet Verhagen (2005: 19) *beloven* in voorbeeld (11) als subjectief.

Wat belangrijk is om te weten, is dat Verhagen de notie subjectiviteit vervangt door het concept van intersubjectiviteit. In zijn boek *Constructions of Intersubjectivity* bespreekt hij de termen subjectief en intersubjectief naast elkaar. Verhagen (2005: 3) is van mening dat elke taaluiting intersubjectief is omdat taal primair wordt gebruikt om andere mensen te beïnvloeden. Intersubjectiviteit draait volgens hem om de relatie tussen de spreker en de hoorder. Daarom heeft Verhagen een toevoeging gemaakt aan het *viewing arrangement* van Langacker. Communicatie vindt volgens hem altijd plaats tussen twee gebruikers. Daarom is communicatie altijd intersubjectief.

Andere taalkundigen maken wel degelijk een onderscheid tussen de concepten van subjectiviteit en intersubjectiviteit. Traugott en Dasher (2002: 20) beschrijven intersubjectiviteit op een andere manier dan Verhagen: 'In communication every participant is a speaking subject who is aware of the other participant as speaking object. SP/W constitute themselves as subject in saying 'I' and in contrasting themselves with 'you'.' Om intersubjectiviteit uit te leggen, maken Traugott en Dasher (2002: 20) gebruik van het begrip intersubjectificatie. Dit is een proces waarbij woorden een ontwikkeling doormaken, waardoor ze in de nieuwe betekenis worden gebruikt met de ontvangst van het publiek in het achterhoofd. Bij intersubjectiviteit ontwerpt een spreker zijn taaluiting voor een bedoeld publiek (Traugott & Dasher, 2002: 20). De spreker houdt bij intersubjectiviteit rekening met de ontvangende partij, bijvoorbeeld door middel van beleefdheid. De definitie van Traugott is hierdoor een specifiekere opvatting van intersubjectiviteit.

2.4 Traugott

De notie subjectiviteit gaat volgens Traugott en Dasher (2002: 20) over de stempel die een spreker drukt op zijn taalgebruik en het perspectief van de spreker. Voor het vaststellen van subjectiviteit hoeft de spreker niet expliciet genoemd te worden in een taaluiting. Traugott en Dasher (2002: 20) stellen dat sprekers automatisch hun standpunt of gezichtspunt naar voren brengen in hun taalgebruik en dat subjectiviteit betrekking heeft op de betekenis van een taaluiting en de vraag of deze gerelateerd is aan de spreker. Volgens hen draait subjectiviteit vooral om de relatie met de spreker en de overtuigingen en houdingen van de spreker.

Traugott en Dasher (2002: 21) zien objectief taalgebruik als taal waarin het perspectief van de spreker niet expliciet naar voren komt in de betekenis van de taaluiting. Zij brengen objectiviteit in verband met declaratieven; taalhandelingen waarbij de spreker iets verandert in de wereld door middel van een geslaagde uitvoering van een taalhandeling. Ook associëren zij objectief taalgebruik met wetenschappelijk taalgebruik, waar het perspectief van de spreker niet duidelijk naar voren wordt gebracht in de betekenis van de boodschap.

Om het proces van subjectificatie aan te duiden, geven Traugott en Dasher (2002: 169) drie voorbeelden van Engelse woorden die zowel een objectieve als een subjectieve lezing hebben: *indeed*, *in fact* en *actually*. De semantische uitbreiding van het laatste woord komt enigszins overeen met de ontwikkeling die *tenslotte* en *uiteindelijk* hebben meegemaakt. De oorspronkelijke betekenis van *actually* kan omschreven worden als een combinatie tussen de Engelse woorden *active* en *real*. In de zeventiende eeuw ontstond er een temporeel gebruik van *actually*, welke ontleend is aan de Franse taal. De nieuwe betekenis van het woord moet in de richting van *at the moment* gezocht worden, waardoor het woord een temporele betekenis krijgt. Ter illustratie hebben Traugott en Dasher (2002: 169) het volgende voorbeeld gegeven van deze nieuwe betekenis van *actually*.

'I know the King is my Sovereign, and I know my Duty to him, and if I would have ventured my Life for any thing, it should have been to serve him, I know it is his due, and I owed all I had in the World to him: But tho' I could not fight for him my self, my Son did; he was *actually* in Arms on the King's side in this Business.

In het bovenstaande fragment kan de betekenis van het zeventiende-eeuwse gebruik van *actually* volgens Traugott en Dasher (2002: 170) worden geïnterpreteerd als *actively* en *at that*

time. De schrijver beweert in zijn brief dat zijn zoon op dat moment actief voor de Koning heeft gediend, wat het temporele en nieuwe gebruik van *actually* aantoont.

In het begin van de negentiende eeuw, volgt een nieuwe lezing van het woord waarbij de betekenis die van *fully intended* draagt en de temporele betekenis uit de zeventiende eeuw naar de achtergrond verschuift. Deze nieuwe betekenis heeft een intersubjectieve lezing en is de laatst ontwikkelde, nieuwe betekenis van *actually*. Het nieuwe gebruik van *actually* draait erom dat de spreker aantoont dat hij een bepaalde intentie heeft, waarbij hij zijn publiek in zijn achterhoofd houdt. Traugott en Dasher (2002: 170) geven voor deze nieuwe lezing het volgende voorbeeld.

'It was now his object to marry. He was rich, and being turned on shore, fully intended to settle as soon as he could be properly tempted: *actually* looking around, ready to fall in love with all the speed which a clear head and quick taste could allow.'

De bovenstaande lezing van *actually* wordt door Traugott en Dasher (2002: 170) als intersubjectief gezien omdat deze lezing functioneert als verzachting van datgene dat wordt gezegd. De spreker houdt met het gebruik van het woord rekening met de ontvanger en verzacht met *actually* de boodschap. Hoewel het gebruik van *actually* in het bovenstaande fragment intersubjectief is, komt het temporele element wel terug in de betekenis van het woord.

De ontwikkeling die het woord *actually* heeft doorgemaakt, is enigszins te vergelijken met de eerdergenoemde ontwikkeling van de woorden die in deze scriptie centraal staan: *tenslotte* en *uiteindelijk*. Alle drie de woorden hadden oorspronkelijk enkel een temporele lezing waaruit een subjectievere lezing is gegroeid. De temporele betekenis is door deze nieuwe betekenis meer naar de achtergrond verschoven, hoewel hij nog steeds tot op de dag van vandaag aanwezig lijkt te zijn. Deze nieuwe betekenis is meer gerelateerd aan de spreker, zijn gezichtspunt en overtuigingen en houdingen. Het subjectieve gebruik van de woorden komt hierdoor overeen met de definitie die Traugott hanteert voor subjectiviteit en de manier waarop zij subjectiviteit vaststelt in bepaalde woorden.

2.5 Samenvatting

Zoals eerder gezegd zijn de taalkundigen het erover eens dat subjectiviteit kan worden beschouwd als een element of constructie die verwijst naar een spreker. De meningen verschillen echter over de manier waarop dit element of deze constructie kan verwijzen naar een spreker. Wel is er overeenstemming over het feit dat subjectiviteit en objectiviteit een kwestie van linguïstisch perspectief zijn.

Over het algemeen sluiten de theorieën van Verhagen en Langacker op elkaar aan op het gebied van de *construal relation*, waarbij de relatie tussen de spreker en de situatie die hij conceptualiseert centraal staat. Verhagen is alleen van mening dat er twee conceptualiseerders zijn, omdat communicatie volgens hem ten allen tijden plaatsvindt tussen twee personen. Ook zijn er verschillen in de manier waarop Verhagen en Langacker subjectiviteit meten. In tegenstelling tot Verhagen ziet Langacker een uiting als subjectief wanneer de spreker niet talig in de zin naar voren komt. Een uiting is volgens hem objectief wanneer de spreker expliciet in een zin naar voren komt. Verhagen meet subjectiviteit aan de hand van een oordeel van de spreker. Wanneer een taaluiting een oordeel aantoont aan de kant van de spreker, wijst dit op subjectiviteit. De verschillen in hun metingen, wil ik duiden aan de hand van het onderstaande voorbeeld.

(12) Het debat belooft spannend te worden.

Hoewel voorbeeld 12 zowel bij Verhagen als bij Langacker als subjectief zouden worden geanalyseerd, bij Langacker omdat de spreker niet expliciet wordt genoemd en bij Verhagen omdat er sprake is van een oordeel aan de kant van de spreker, meten de twee taalkundigen subjectiviteit op een andere manier. Tegenover deze twee taalkundigen, staat Traugott. Zij meet

subjectiviteit aan de hand van de betekenis van een taaluiting. Deze betekenis moet volgens haar gerelateerd zijn aan de spreker om als subjectief te worden opgevat. Subjectiviteit draait volgens haar vooral om de relatie tussen de spreker en de overtuigingen en houdingen van de spreker. Voorbeeld (12) zou door Traugott ook als subjectief worden beoordeeld, omdat de betekenis van de zin is gerelateerd aan de spreker. In voorbeeld (12) zouden alle taalkundigen *beloven* als subjectief classificeren. Het nieuwe gebruik van *tenslotte* en *uiteindelijk* zou hoogstwaarschijnlijk ook door Langacker en Verhagen als subjectief worden opgevat omdat de nieuwe gebruiken een oordeel aantonen aan de kant van de spreker en verwijzen naar de spreker.

Voor het verdere verloop van mijn scriptie heb ik gekozen om de definitie van Traugott te hanteren. De ontwikkeling die zij beschrijft van het woord *actually* komt sterk overeen met de ontwikkeling van *tenslotte* en *uiteindelijk*. Bovendien heeft Traugott (2002: 22) samen met Dasher een aantal criteria opgesteld voor objectieve en subjectieve taaluitingen. Deze criteria staan centraal bij mijn pogingen om een manier te vinden waarop de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk* vastgesteld kan worden. Traugott is de enige van deze drie taalkundigen die naar meerdere linguïstische indicatoren kijkt. Verhagen kijkt naar de interpretatie van een zin en Langacker kijkt enkel naar één linguïstisch element: het wel of niet voorkomen van de spreker in een zin. De karakteristieken van Traugott leveren goed meetbare elementen op voor mijn methode. Daarom heb ik ervoor gekozen de definitie van Traugott voor subjectiviteit aan te houden in het verdere verloop van mijn scriptie.

Als laatste wil ik hierbij benadrukken dat Traugott in haar theorie nooit heeft beweerd dat er een relatie bestaat tussen het voorkomen van karakteristieken in een zin en de subjectieve lezing van afzonderlijke elementen zoals *tenslotte* of *uiteindelijk*. De karakteristieken die zij opstelt, hebben te maken met de mate van subjectiviteit in een zin. Zij verbindt deze karakteristieken niet met de lezing van afzonderlijke woorden in een zin. Voor deze scriptie leg ik dat verband wel om te onderzoeken of deze relatie inderdaad bestaat en er op deze manier een methode kan worden gevormd om de lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk* aan te tonen.

2.6 Karakteristieken

Voor het meten van subjectiviteit beroept Traugott zich samen met Dasher (2002:22) op een aantal criteria die zij samen hebben vastgesteld. Onderstaande criteria zijn vastgesteld voor maximaal objectieve taaluitingen.

1. Minimaal gemarkeerd door modaliteit
2. Alle participanten worden niet uitgedrukt in een oppervlaktestructuur
3. Minimaal deiktisch
4. De Q-heuristisch overheerst

Volgens Traugott en Dasher (2002: 22) is een taaluiting maximaal objectief wanneer er geen modaliteit voorkomt in de zin, de participanten in het gesprek niet expliciet worden genoemd, er geen sprake is van deiktische elementen zoals *hier* of *nu* en de Q-heuristisch overheerst. De Q-heuristisch is een regel, opgesteld door Levinson (2000), waarbij een taaluiting zo informatief mogelijk moet zijn en er niet meer mag worden geïmpliceerd. Deze heuristisch wordt verbonden met het eerste kwantiteitsmaxime van Grice: 'Wees zo informatief als gewenst is'. Deze laatste karakteristiek kan volgens Traugott en Dasher (2002:23) worden gemeten doordat de context voor de betekenis van de taaluiting aanwezig is. Doordat de context aanwezig is, is datgene wat niet wordt gezegd, ook niet het geval.

Traugott en Dasher (2002) hebben ook karakteristieken opgesteld die gelden voor maximaal subjectieve uitingen. Dit zijn de onderstaande karakteristieken.

1. Er is sprake van temporele of spatial deixis
2. Er komen expliciete markeerders naar voren van de overtuigingen van de spreker of schrijver ten opzicht van datgene wat gezegd is

3. Er komen expliciete markeerders naar voren van de overtuigingen van de spreker of schrijver ten opzichte van de relatie tussen dat wat voorafgaat en volgt.
4. De R-heuristisch overheerst

Bovenstaande elementen kunnen als volgt worden geanalyseerd: een taaluiting is maximaal subjectief wanneer er in een zin temporele deïxis (woorden zoals *hier* en *nu*) voorkomt en er expliciete markeerders naar voren worden gebracht van de overtuigingen van de spreker. Ten slotte overheerst de R-heuristisch. Traugott en Dasher (2002: 19) stellen dat de R-heuristisch inhoudt dat je nooit meer moet zeggen dan nodig is. Dit komt overeen met wat Van Belle (2007) de I-heuristisch noemt: 'Wat op een gewone, ongemarkeerde manier geformuleerd is, betreft een stereotiepe stand van zaken'. Deze heuristisch kan verbonden worden met het tweede kwantiteitsmaxime van Grice: 'Wees niet informatiever dan nodig is'. De spreker beperkt zich tot de talige informatie die minimaal voldoende is om zijn communicatief doel te bereiken.

Traugott stelt dat bij subjectief taalgebruik de R-heuristisch overheerst en bij objectief taalgebruik de Q-heuristisch. Hoewel Traugott zelf geen uitleg geeft over het verband tussen de heuristieken en de mate van subjectiviteit, vermoed ik dat deze relatie te maken heeft met een terugkoppeling naar letterlijk en figuurlijk taalgebruik. Volgens de Q-heuristisch moeten sprekers zo informatief zijn als mogelijk is. Doordat de context van de taaluiting aanwezig is, hoeft er vrij weinig geïnfereerd te worden, waardoor taaluitingen met een Q-heuristisch kunnen worden geïnterpreteerd als meer letterlijk en objectief taalgebruik. Bij de R-heuristisch is dit tegenovergesteld. Volgens de R-heuristisch hoeven sprekers niet informatiever te zijn dan nodig is. Daardoor wordt er in de uitingen meer aan inferenties overgelaten, waardoor deze heuristisch kan worden opgevat als minder letterlijk en subjectiever.

In het volgende hoofdstuk wordt de methode geschetst voor het onderzoek. Hier worden ook de onderzochte subjectieve elementen besproken. De heuristieken die net zijn besproken, worden hierbij niet meegenomen. Dit komt doordat het vaststellen van de heuristieken vrij gecompliceerd is. Ter illustratie geef ik hieronder een voorbeeld uit mijn corpus, waaruit zal blijken dat het niet gemakkelijk om een heuristisch vast te stellen.

(13) Tenslotte is alles ijdelheid en aan ijdelheid zullen we met z'n allen ten onder gaan.

Om goed te analyseren of voorbeeld (13) wellicht onder de Q-heuristisch of de R-heuristisch past, zou een grote focus moeten liggen op de context om te weten te komen of de spreker niet meer zegt dan nodig is en niet informatiever is dan nodig is. Ik zou het hele artikel of het hele gesprek moeten doorlezen om de context achter bovenstaande uitspraak te halen. Vervolgens zou het alsnog lastig zijn om de heuristieken vast te stellen. Traugott en Dasher (2002:22) geven namelijk geen uitleg over het vaststellen van Q-heuristieken en R-heuristieken in verschillende taaluitingen. Zij beschrijven enkel de betekenis van deze heuristieken, maar niet de manieren waarop deze heuristieken gemeten kunnen worden in een tekst.

3. Werkwijze

Ik verwacht dat de verschillende lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk* kunnen worden gerangschikt langs een schaal van minimale naar maximale subjectiviteit. Deze opvatting ontleen ik aan het onderzoek van Pander Maat en Degand (2003) waarin zij een schaal hebben opgesteld voor *speaker involvement*. De verschillende causale connectieven die zij onderzochten, konden worden gerangschikt langs een schaal van minimale tot maximale *speaker involvement*. *Speaker involvement* is de mate waarin een spreker betrokken is bij een taaluiting. Volgens Pander Maat en Sanders (2001: 247) zijn *speaker involvement* en subjectiviteit overeenkomende begrippen, omdat ze allebei gaan over de betrokkenheid van een spreker in een taaluiting. Omdat deze begrippen verwantschap met elkaar vertonen, verwacht ik dat de lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk* ook gerangschikt kunnen worden langs een schaal van minimale naar maximale subjectiviteit.

Een groot aantal voorbeelden van lezingen van *uiteindelijk* en *tenslotte* lijken een middenpositie in te nemen en kunnen niet worden ingedeeld in de traditionele categorieën van subjectief en objectief, zoals Traugott deze opstelt. Omdat ik van mening ben dat dit duidelijk wordt door het opstellen van een schaal, wil ik in mijn scriptie, geïnspireerd door Pander Maat en Degand (2003), twee schalen opstellen. De eerste schaal wordt opgesteld aan de hand van de subjectieve elementen. Hier wordt de mate van subjectiviteit in een taaluiting gerangschikt langs een schaal van objectief naar subjectief. Pander Maat en Degand (2003) hebben voor het opstellen van hun schaal van *speaker involvement* ook gebruik gemaakt van het meten van verschillende factoren in een zin om de mate van *speaker involvement* te meten. De tweede schaal wordt opgesteld aan de hand van eigen interpretatie. Hierin worden de lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk* naar aanleiding van eigen intuïtie gerangschikt langs een schaal van objectief naar subjectief. Vervolgens wil ik kijken of er een verband bestaat tussen deze twee schalen.

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een corpus-analyse. Dit corpus bestaat uit zinnen waarin *tenslotte* en *uiteindelijk* voorkomen. De geselecteerde zinnen zijn afkomstig uit de online database Lexis Nexis Academic en het Corpus Gesproken Nederlands. Aan de hand van dit corpus wordt een analyse gedaan naar de mate van subjectiviteit in de voorkomens van *tenslotte* en *uiteindelijk*. Door gebruik te maken van beide corpora kan er een algemener beeld worden gevormd van *tenslotte* en *uiteindelijk*, doordat er zowel taaluitingen uit gesproken als geschreven Nederlands voorkomen². Aanvankelijk was het de bedoeling om 200 voorbeelden te gebruiken voor de corpusanalyse. Uit elke database 100 zinnen en 50 voorbeelden van elk woord per database. Doordat *tenslotte* echter maar 14 keer voorkwam in het Corpus Gesproken Nederlands, bevat het uiteindelijke corpus minder voorbeelden dan vooraf was gepland.

Aan de hand van de karakteristieken die in het vorige hoofdstuk zijn genoemd, heb ik een lijst opgesteld met subjectieve elementen die ik wil meten in de voorbeeldzinnen. De meeste karakteristieken van Traugott zijn goed observeerbaar, maar omdat het vrij weinig categorieën zijn, heb ik aan de hand van overige literatuur enkele categorieën toegevoegd om de subjectiviteit in de taaluitingen grondiger te kunnen meten. Voor het vaststellen van de overige subjectieve elementen, heb ik inspiratie ontleend aan Stukker en Sanders (2009: 9). Zij hebben een schema opgesteld met goed observeerbare linguïstische indicatoren die subjectiviteit aangeven. Aan de hand van deze indicatoren onderzoeken ze subjectiviteit bij de woorden *dus* en *daarom*.

De manier waarop Stukker en Sanders (2009: 4) subjectiviteit opvatten, komt sterk overeen met het perspectief van Traugott. Zij hanteren echter een bredere definitie van subjectiviteit die aansluit op de werkdefinitie van De Smet en Verstraete (2006) die eerder is behandeld in paragraaf 2.1. In de theorie van de Smet en Verstraete draait het er vooral om dat subjectieve elementen en constructies ten alle tijden naar een spreker verwijzen. Stukker en

---

² Hoewel er gebruik wordt gemaakt van twee verschillende corpora, worden de verschillen in resultaten tussen deze twee corpora niet met elkaar vergeleken. Er kwamen vrijwel geen tot weinig verschillen naar voren in de resultaten. Daardoor wordt er geen verdere aandacht aan besteed.

Sanders (2009:4) beschrijven subjectiviteit als volgt: 'Theorists agree that subjectivity it is to a great extent equivalent to speaker involvement: A linguistic element is 'subjective' if reference to the speaker is needed for its interpretation.' Deze definitie sluit voor een groot gedeelte aan op de theorie van Traugott, omdat zij vindt dat een taaluiting subjectief is wanneer de betekenis gerelateerd is aan een spreker. Omdat hun perspectieven over de notie subjectiviteit voor het grootste gedeelte overeenkomen en de kenmerken van Traugott en Dasher (2002: 23) slechts een magere meting opleverden, heb ik de categorieën die Stukker en Sanders (2009: 9) hebben opgesteld, meegenomen in mijn eigen metingen.

In de volgende paragrafen wordt uitleg gegeven over elk subjectief element dat ik heb gebruikt voor mijn metingen. De subjectieve elementen die worden besproken en toegelicht zijn modaliteit in paragraaf 3.1, ontkenning in paragraaf 3.2, deiktische elementen in paragraaf 3.3, evaluatieve elementen in paragraaf 3.4 en als laatste inbedding in paragraaf 3.5. Vervolgens beschrijf ik in paragraaf 3.6 hoe ik de twee schalen voor mijn onderzoek heb opgesteld en schets ik in paragraaf 3.7 mijn hypothese.

3.1 Modaliteit

Modaliteit wordt door de ANS (1997) als volgt gezien: 'Onder modaliteit verstaan we de in een zin uitgedrukte visie van de spreker of schrijver op de verhouding tussen de in die zin weergegeven situatie en de werkelijkheid en/of zijn attitude met betrekking tot de situatie.' Hoogstwaarschijnlijk ziet Traugott modaliteit als een karakteristiek van subjectief taalgebruik, omdat modaliteit het perspectief van de spreker aangeeft. In hun karakteristieken noemen Traugott en Dasher (2002: 22) alleen de Engelse modale werkwoorden *will* en *want* als voorbeelden voor modaliteit. Omdat zij modaliteit meten aan de hand van modale werkwoorden, zijn de Nederlandse hulpwerkwoorden van modaliteit meegenomen in dit onderzoek.

De Nederlandse hulpwerkwoorden van modaliteit kunnen volgens de ANS (1997) in twee groepen worden ingedeeld. De eerste bestaat uit de volgende hulpwerkwoorden: *blijken, lijken, schijnen, heten, dunken, voorkomen en toeschijnen*. De tweede groep van Nederlandse hulpwerkwoorden van modaliteit bestaat uit de volgende woorden: *kunnen, moeten, (be)hoeven, mogen, willen en zullen*. Deze laatste groep kent echter niet alleen de functie van modaal hulpwerkwoord, welke de ANS eigenlijk-modaal noemt. Wanneer een hulpwerkwoord oneigenlijk-modaal is, belicht het een aspect dat niet onder modaliteit valt. De ANS (1997) duidt dit begrip met twee voorbeelden van het hulpwerkwoord *kunnen*.

(14) Ik maak me er zorgen over dat Jan nog steeds niet hier is. Hij kan wel ziek zijn.

(15) Goh, Jan is pas 9 maanden en hij kan al lopen.

In de bovenstaande twee voorbeelden valt het hulpwerkwoord *kan* in voorbeeld (14) onder eigenlijk-modaal en in voorbeeld (15) onder oneigenlijk-modaal. De spreker drukt in het eerste voorbeeld met *kan* een visie uit op de verhouding in de werkelijkheid en zijn eigen houding tegenover deze situatie. In dit geval denkt de spreker dat Jan ziek kan zijn (visie), omdat hij er nog steeds niet is (werkelijkheid). In het tweede voorbeeld zegt *kan* iets over de spreker en niet over zijn visie op de verhouding tussen de situatie en de werkelijkheid. Dit verschil wil ik hanteren in mijn metingen. Enkel wanneer een hulpwerkwoord eigenlijk-modaal is, wil ik het noteren als modaal hulpwerkwoord. Wanneer het helemaal geen subjectiviteit uitdrukt kan het immers niet gekwalificeerd worden als subjectief element.

Naast modale hulpwerkwoorden zijn er ook andere modale categorieën die ik mee wil nemen in mijn metingen. Hoewel Traugott en Dasher (2002: 22) deze categorieën niet bespreken bij hun criteria, worden deze meegenomen in de analyse om de modaliteit in de zinnen waarin *tenslotte* en *uiteindelijk* voorkomen, beter te onderzoeken. Een van de andere modale categorieën die onderscheiden worden in de taalkunde zijn modale bijwoorden. De ANS (1997) beschrijft bijwoorden van modaliteit als volgt: 'Bijwoorden van modaliteit geven uitdrukking aan de realiteitswaarde van het in de zin beweerde, aan de subjectieve houding of

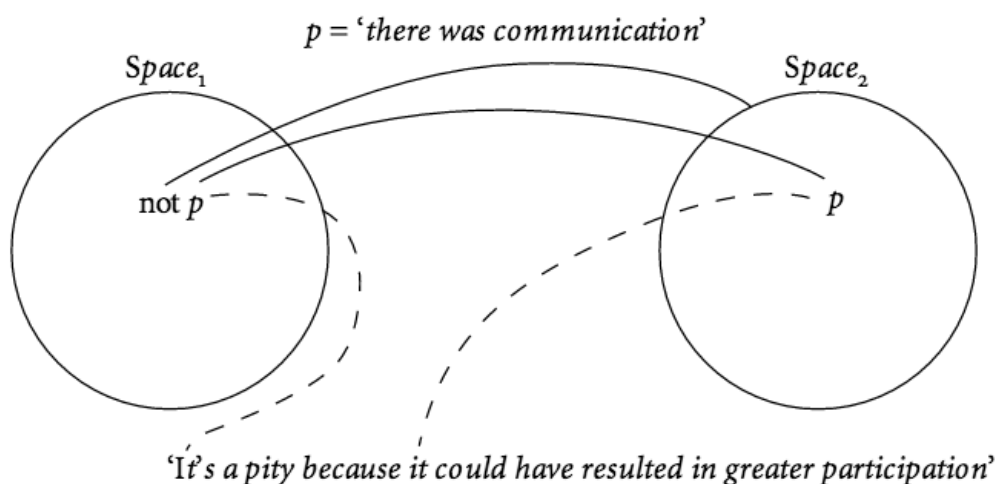
waardering van de spreker of schrijver ten opzicht van het in de zin uitgedrukte 'gevoelsmodaliteit'. Bijwoorden van modaliteit geven uitdrukking aan de houding en het perspectief van de spreker, wat overeenkomstig is met het begrip van subjectiviteit van Traugott. Omdat modale bijwoorden het niveau van subjectiviteit in een zin aantonen, zullen zij worden meegenomen in de metingen als subjectief element. De ANS (1997) onderscheidt de volgende modale bijwoorden: *misschien, wellicht, allicht, weliswaar* en *inderdaad*. Tijdens de metingen is deze lijst aangehouden voor het meten van modale bijwoorden in het corpus.

De laatste categorie van modaliteit die wordt meegenomen, zijn modale partikels. Modale partikels zijn partikels die betrekking hebben op de hele inhoud van een zin (Van der Wouden, 2002: 3). Van Balen, Caspers en Van der Wouden (2010: 2) onderscheiden vijftien modale partikels: *alleen, dan, dus, eens, even, maar, misschien, nog, nu/nou, ook, pas, soms, toch, wel* en *zeker*. Met behulp van een partikel geeft de spreker aan wat zijn visie is op de werkelijkheid en de weergegeven situatie. Een partikel kan daardoor worden gezien als een verwijzing naar de spreker, waardoor het als subjectief element kan worden aangeduid. Daarom worden modale partikels ook meegenomen in de metingen. Wanneer een van de eerder weergegeven partikels voorkomt als partikel, wordt de taaluiting gekwalificeerd als subjectiever.

3.2 Ontkenning

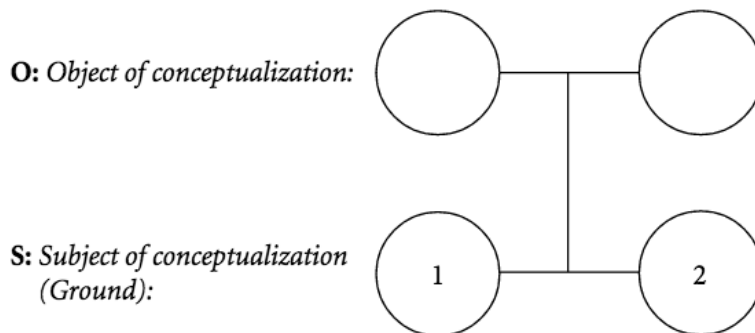
Een ander onderdeel dat wellicht subjectiviteit aantoont in een zin is negatie. Deze karakteristiek voor subjectiviteit zou ik graag willen toevoegen aan de bestaande lijst van karakteristieken van Traugott en Dasher (2002:22). Voor het beargumenteren van het feit waarom negatie toebehoort tot deze karakteristieken, wordt uitgegaan van de theorie over subjectiviteit van Verhagen. Zijn theorie over subjectiviteit komt op veel gebieden overeen met de theorieën van Traugott en hoewel zij negatie niet meeneemt in haar lijst van karakteristieken, zou negatie volgens haar opvatting over de notie subjectiviteit wel in de lijst thuis kunnen horen. Verhagen (2005: 28) stelt dat de primaire functie van negatie moet worden begrepen in termen van cognitieve coördinatie, welke hij beschrijft in *mental spaces*. Ter illustratie geeft Verhagen (2005: 28) het volgende voorbeeld.

(16) This time, there was no such communication (about the plans). It's a pity because it could have resulted in greater participation by employers.

Figuur 3.1: Mentale ruimtes

In de cognitieve semantiek worden er verschillende perspectieven en gedachtenwerelden onderscheiden. Deze worden aangeduid met de term *mentale ruimtes*, oftewel *mental spaces*. Volgens Verhagen (2005: 28) bestaat de mentale basisruimte (Ruimte 1) uit het perspectief van de spreeksituatie. Wanneer er sprake is van negatie in een zin, zoals bij *no* in voorbeeld (1), opent de spreker als het ware een tweede mentale ruimte vanuit deze ontkenning (Ruimte 2). In figuur 3.1 wordt duidelijk dat de spreker door het gebruik van *no* een tweede ruimte opent, waar de lijn naartoe gaat. In deze ruimte correspondeert de gedachte van *p* met de negatie van de gedachte in Ruimte 1. Voor het openen van een tweede mentale ruimte moet er een specifieke talige aanwijzing zijn, zoals een vorm van negatie. Deze twee mentale ruimtes corresponderen volgens Verhagen (2005: 30) met de conceptualiseerders 1 en 2 van de *construal configuration* die in paragraaf 2.13 zijn besproken.

Figuur 3.2: *Construal relation (herhaling)*

De twee conceptualiseerders bevatten de onderste laag van de *construal configuration* en worden gezien als de Ground: het geheel van de communicatieve situatie, zijn participanten en de gedeelde kennis van de participanten aan de situatie. Negatie correspondeert zelf met de verticale lijn in het figuur die van het subject van conceptualisatie naar het object van conceptualisatie loopt (Verhagen, 2005: 42). Deze lijn correspondeert met de relatie tussen de spreker en de situatie die de spreker conceptualiseert.

Negatie is volgens Verhagen (2005: 42) werkzaam op het gebied van intersubjectieve coördinatie. Wanneer een ontkenning wordt gebruikt in een zin, bevestigt deze ontkenning het linguïstische perspectief van de coördinatie van taalgebruikers (Verhagen, 2005: 41). Dit illustreert hij aan de hand van het volgende voorbeeld van een gesprek.

- A: Do you think our son will pass his courses this semester?
 B: Well, he passed/ didn't pass them in the autumn term.

Wanneer de negatieve variant van het bovenstaande voorbeeld wordt gebruikt, waarin de zoon zijn vakken niet had gehaald, wordt de hoorder gestuurd richting de conclusie dat de zoon niet gaat slagen. De negatie in bovenstaande zin toont een oordeel aan de kant van de spreker. De spreker geeft namelijk aan dat er bepaalde verwachtingen zijn (doordat de zoon zijn vorige semester niet had gehaald) en evalueert deze verwachtingen als negatief. De hoorder wordt richting een negatieve conclusie gestuurd, waardoor negatie volgens Verhagen (2005: 41) opereert op het intersubjectieve domein: de relatie tussen de spreker en de hoorder.

Deze opvatting komt overeen met de notie van subjectiviteit zoals Traugott hem ziet: door middel van negatie bestaat er een link naar de spreker. Met behulp van de negatie stuurt de spreker de hoorder richting een negatieve conclusie, waardoor de betekenis terugslaat op de hoorder. Om die reden is negatie meegenomen in de metingen als subjectief element. Wanneer er negatie voorkomt in een tekst en de spreker een propositie ontkent, zal deze zin als subjectiever worden geanalyseerd.

3.3 Deiktische elementen

Traugott en Dasher (2002:3) onderscheiden in hun karakteristieken verschillende vormen van deixis, maar nemen alleen *spatial* en *temporal deixis* mee als karakteristiek voor subjectief taalgebruik. Spatial deixis heeft te maken met het perspectief van de spreker op zijn positie in een ruimte. Engelse woorden die *spatial deixis* uitdrukken zijn volgens Traugott en Dasher (2002: 3) *come* en *go*. De tweede categorie die zij onderscheidt als karakteristiek voor subjectief taalgebruik, temporele deixis, heeft te maken met het perspectief van de spreker op zijn positie in de tijd waarin een speech act wordt gedaan. Hiervoor geeft zij in haar boek als voorbeeld de Engelse woorden *now* en *then*.

Deiktische elementen leggen een relatie tussen een stand van zaken en een deiktisch centrum. Het zijn expliciete verwijzingen naar de spreker of hoorder en zijn gezichtspunt tegenover een bepaalde propositie (Stukker & Sanders, 2009: 15). Om die reden vallen deiktische elementen onder subjectiviteit. Omdat deze elementen expliciete verwijzingen zijn naar de spreker of hoorder, zullen ook de woorden *jij* en *ik* worden meegenomen in de metingen. Wanneer dergelijke woorden voorkomen in een zin waarin *tenslotte* of *uiteindelijk* staat, wordt de taaluiting geanalyseerd als subjectiever.

3.4 Evaluatieve elementen

Stukker en Sanders (2009: 14) onderscheiden in hun lijst van expliciete kenmerken van subjectiviteit de categorie van subjectieve elementen, welke door mij in het vervolg worden aangeduid als evaluatieve elementen, ter voorkoming van verwarring met wat ik subjectieve elementen noem. Tenslotte kunnen de overige categorieën in dit hoofdstuk worden gezien als subjectieve elementen omdat zij een mate van subjectiviteit aanduiden. Evaluatieve elementen zijn lexicale elementen die een evaluatie uiten van de spreker en de houding van spreker naar voren brengen. Wanneer een spreker zijn houding tegenover een bepaalde propositie uit, is er sprake van subjectiviteit (Stukker & Sanders, 2009: 14) en daardoor kunnen deze elementen worden gezien als aanduiding van subjectiviteit.

Evaluatieve elementen kunnen volgens Stukker en Sanders (2009:14) geïnterpreteerd worden als lexicale elementen die de houding van de spreker uiten. In deze elementen klinkt een duidelijke mening van de spreker door. Omdat zij de houding van de spreker uiten, kunnen evaluatieve elementen gezien worden als expliciete markerings van de overtuiging van een spreker. Deze markerders van subjectiviteit kunnen onder andere voorkomen als bijwoorden (*gelukkig*), adjectieven (*aardig*) en werkwoorden of werkwoordconstructies (*houden van*) (Stukker & Sanders, 2009: 14). Evaluatieve elementen worden meegenomen in de metingen door bijwoorden, adjectieven, werkwoorden en werkwoordconstructies in een zin met *tenslotte* of *uiteindelijk* te analyseren. Wanneer er woorden of constructies voorkomen die een houding aantonen van de spreker tegenover een bepaalde propositie, worden deze woorden geïnterpreteerd als subjectieve elementen.

3.5 Inbedding

Wanneer een syntactisch of lexicaal element een perspectief in een zin inbedt, komt volgens Stukker en Sanders (2009: 13) het perspectief van een spreker expliciet naar voren. Een voorbeeld dat zij geven is het gebruik van een citaat in een tekst. In een citaat wordt het perspectief van een spreker expliciet tussen aanhalingstekens vermeld, waardoor zijn perspectief expliciet naar voren wordt gebracht. De aanhalingstekens bedden in dit geval het perspectief in van de zin. Een dergelijke inbedding wijst op subjectiviteit omdat subjectief taalgebruik verwijst naar een spreker en het perspectief van de spreker.

Citaten kunnen ook gecombineerd worden met een andere vorm van inbedding waarbij de auteur of spreker een evenement, proces of staat vanuit zijn of een ander perspectief vertelt. Voorbeelden van deze vorm van inbedding zijn *hij vertelt*, *ik vind* of *dat vindt zijn broer* (Stukker & Sanders, 2009: 13). In deze voorbeelden komt het perspectief van de spreker, hoorder of een

ander persoon expliciet naar voren. Hierbij moet worden opgemerkt dat Stukker en Sanders (2009:13) onder subjectiviteit ook het perspectief van een andere spreker rekenen, zoals de luisteraar. Dit is niet de manier waarop Traugott subjectiviteit ziet. Volgens haar gaat de notie subjectiviteit over de stempel die een spreker drukt op zijn taalgebruik. Om die reden zou het perspectief van een ander persoon dan de spreker niet duiden op subjectiviteit, zoals bij het voorbeeld 'dat vindt zijn broer'.

Wanneer echter een frase als *ik vind of ik geloof* voorkomt in een zin, is dit een expliciete markering van het perspectief van de spreker. Het is een duidelijke verwijzing naar zijn gezichtspunt binnen een taaluiting en duidt daarom ook binnen de theorie van Traugott op subjectiviteit. Om deze reden is deze vorm van inbedding bij de metingen meegenomen. Wanneer het perspectief van een ander persoon dan de spreker naar voren wordt gebracht, is dit niet meegenomen in de resultaten.

3.6 Schalen

Zoals eerder genoemd, wordt er in deze scriptie gebruik gemaakt van twee schalen om te kijken of er een relatie bestaat tussen het voorkomen van subjectieve elementen in een zin en de mate van subjectiviteit in een lezing van *tenslotte of uiteindelijk*. Door de subjectieve elementen in een taaluiting te vergelijken met de interpretatie van een element zoals *tenslotte of uiteindelijk*, kan de eerdergenoemde relatie worden onderzocht. Er kan worden gekeken of de mate van subjectiviteit in een zin overeenkomt met de mate van subjectiviteit van de lezing van *tenslotte of uiteindelijk*. In de volgende twee paragrafen wordt uitleg gegeven over deze twee schalen. In paragraaf 3.6.1 over de schaal die is opgesteld aan de hand van de subjectieve elementen in een zin en in paragraaf 3.6.2 over de schaal die is opgesteld aan de hand van interpretatie en intuïtie.

3.6.1 Schaal van subjectiviteit in taaluiting

De eerste schaal, die de mate van subjectiviteit in een zin moet meten aan de hand van subjectieve elementen, is opgesteld aan de hand van een zelfbedacht puntensysteem. Deze schaal gaat van maximale objectiviteit naar maximale subjectiviteit. De schaal loopt van 0 tot 7 punten. Het puntensysteem is opgesteld aan de hand van de eerdergenoemde subjectieve elementen uit de vorige paragrafen.

Tijdens de metingen heb ik alle elementen geteld die voorkwamen in de voorbeeldzinnen. Per voorkomen van een subjectief element is één punt gerekend. Hier zijn limieten aan vastgesteld. Per specifiek element, zoals negatie, kon één punt in totaal worden gerekend. Hiervoor zijn uitzonderingen gemaakt voor de categorieën deiktische en evaluatieve elementen. Wanneer er in een zin meerdere verschillende evaluatieve of deiktische elementen voorkwamen, zijn meerdere punten gegeven. Bij deiktische elementen is een onderscheid gemaakt in de verschillende vormen van deixis: *spatial deixis*, *temporal deixis* en het voorkomen van *jij* en *ik*. Wanneer er verschillende vormen van deixis voorkwamen in een zin, zijn er meerdere punten gegeven omdat dit extra subjectieve elementen zijn binnen de zin. Hetzelfde geldt voor evaluatieve elementen. Wanneer er meerdere evaluatieve elementen voorkomen in een zin, kan de zin als subjectiever worden beschouwd omdat de houding van de spreker meerdere keren naar voren wordt gebracht.

Bij de overige categorieën zijn geen meerdere punten gegeven omdat deze vormen in mijn optiek een zin niet subjectiever maken wanneer ze vaker voorkomen. Als er één modaal element in een zin voorkomt, is er sprake van modaliteit in de zin en kan hij worden beschouwd als subjectiever. Deze modaliteit wordt niet versterkt wanneer er meerdere modale elementen voorkomen. Om deze reden is er één punt gegeven wanneer er een modaal element voorkwam in een zin. Ook wanneer er twee verschillende modale elementen voorkomen zoals een modaal hulpwerkwoord en een modaal bijwoord. Hetzelfde geldt voor de onderdelen negatie en inbedding. Over het algemeen kwam er echter in een zin slechts één keer inbedding, negatie of een modaal element voor.

Aan de hand van de metingen die zijn verricht, hebben alle zinnen een plek gekregen op de eerste schaal. Deze plek is gegeven aan de hand van het totaal aantal punten per taaluiting. Een probleem dat naar voren kwam bij het meten van de subjectieve elementen is dat de verschillende categorieën in sommige gevallen overlappen. Een voorbeeld hiervan is dat de inbedding *ik vind* ook meegenomen wordt bij de deiktische elementen, door het voorkomen van *ik* binnenin de zin. Hetzelfde geldt voor het werkwoord *vind*. Dit werkwoord kan geclassificeerd worden als evaluatief element omdat het een werkwoord is dat de houding van de spreker uitdrukt. Daardoor zou door het voorkomen van *ik vind* de zin opeens veel subjectiever worden doordat deze twee woorden worden meegenomen bij drie verschillende subjectieve elementen.

In eerste instantie is tijdens de metingen geprobeerd om deze overlapping in categorieën te vermijden. Hier is echter snel van af gezien. Tijdens een overlapping als *ik vind* zou gekozen kunnen worden bij welke categorieën de frase wel meegenomen moet worden en bij welke niet. Terwijl *ik vind* eigenlijk onder drie categorieën valt (evalutief element, deiktisch element en inbedding). Daardoor zou de zin laag op de schaal komen te staan, wat wellicht onterecht is. Wanneer dergelijke overlappings binnen meerdere categorieën vallen, kan het betekenen dat het om een zeer subjectieve zin gaat. Als *ik vind* voorkomt in een zin, is dit een expliciete en duidelijke verwijzing naar de spreker en zijn perspectief. Wanneer deze frase slechts in één categorie meegenomen zou worden, vanwege de overlapping, zou dit onrecht kunnen doen aan de subjectiviteit in de zin. De taaluiting zou laag eindigen op de schaal, terwijl *ik vind* een zeer subjectieve frase is.

Ik vind geeft namelijk expliciet het perspectief aan van de spreker. Daarnaast duidt het werkwoord *vind* op de houding van de spreker en is *ik* een expliciete verwijzing naar de spreker en zijn plaats in de wereld. Dit zijn drie elementen die in mijn optiek los van elkaar gezien zouden moeten worden. Dit betekent dat de frase meerdere keren voorkomt in mijn metingen, maar daardoor wel de subjectiviteit in de zin beter aangeeft. Daarom is gekozen om deze elementen los van elkaar mee te nemen in het opstellen van de eerste schaal.

3.6.2 Schaal van interpretatie

De tweede schaal die in dit onderzoek is opgesteld, is een schaal van interpretatie. Door te kijken naar de individuele interpretaties van de lezingen van *tenslotte* of *uiteindelijk* kan geanalyseerd worden of de eerste schaal overeenkomt met deze schaal van interpretatie. Het vergelijken van deze twee schalen, levert een analyse op over de relatie tussen de mate van subjectiviteit in de gehele taaluiting en de mate van subjectiviteit in de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk*.

Voor het opstellen van de tweede schaal zijn alle zinnen uit het corpus individueel geanalyseerd om de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk* te interpreteren. Voor deze tweede schaal, heb ik zelf alle zinnen uit het corpus geanalyseerd en een label gegeven aan alle zinnen: subjectief, objectief of twijfel over de lezing. Na het analyseren van de zinnen, heb ik ter controle delen uit het corpus opgestuurd naar vier studenten Neerlandistiek van de Universiteit Leiden. Zij hebben elk veertig verschillende zinnen bestudeerd uit het corpus, één van de studenten 44 zinnen omdat het corpus in totaal uit 164 zinnen bestaat.

Aan de studenten is uitgelegd dat *tenslotte* en *uiteindelijk* beide twee lezingen hebben: een figuurlijke en een letterlijke. Omdat ik van mening was dat dit een makkelijkere term was, is gekozen voor de termen figuurlijk/letterlijk tegenover subjectief/objectief. Vervolgens heb ik ieder van hen een korte uitleg gegeven over de twee lezingen. Ik heb uitgelegd dat de letterlijke betekenis een temporeel gebruik heeft en een korte voorbeeldzin geschetst: *Uiteindelijk* werd het 1-0. Voor de figuurlijke betekenis werd uitgelegd dat deze meer de mening en de houding van de spreker vertegenwoordigt en overeenkomsten heeft met het Engelse gezegde *At the end of the day*. Als voorbeeldzin heb ik hier bedacht: *Uiteindelijk* zijn we allemaal maar mensen. Aan de hand van deze voorbeelden en deze uitleg hebben de studenten de voorbeelden uit het corpus beoordeeld. Zij kregen een Excel-bestand opgestuurd met verschillende voorbeelden. Achter elk voorbeeld stonden drie keuzemogelijkheden, dezelfde die ik heb gehanteerd bij mijn eigen interpretatie: figuurlijk, letterlijk of twijfel.

Vervolgens zijn alle antwoorden geïnventariseerd en vergeleken met mijn eigen antwoorden. In vrijwel alle gevallen kwamen de twee series met antwoorden sterk overeen, hoewel er enkele gevallen waren waarin mijn antwoord verschilde van dat de van de andere studenten. In deze gevallen heb ik een tweede analyse verricht. In sommige gevallen heb ik de studenten gelijk gegeven en mijn eigen antwoord veranderd. Andere keren vond ik mijn eigen interpretatie passender bij de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk*. De controleronde is zeer nuttig geweest voor mijn eigen inzicht. Zelf was ik al enige tijd bezig met het analyseren van de zinnen. Doordat ik de zinnen en de subjectieve elementen binnen de zinnen goed kende, had dit mijn beeld kunnen vertroebelen en mijn oordeel kunnen aanpassen. Daarom was deze vorm van controle zeer nuttig.

Nadat een definitieve lijst naar voren is gekomen, zijn alle zinnen geteld. De twijfelgevallen, de figuurlijke gebruiken en de letterlijke gebruiken. Aan de hand van de telling van deze gebruiken, is een schaal gevormd met daarin de cijfers die naar voren kwamen uit de metingen. Hierin is uitgegaan van drie indelingen van de schaal: figuurlijk, letterlijk en twijfelgeval. De schaal van interpretatie moet aantonen waar de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk* geplaatst zou worden. Dit is vooral ter vergelijking met de schaal die in de vorige paragraaf is uitgelegd. Door het opstellen van beide schalen hoop ik meer te weten te komen over een eventueel bestaande relatie tussen de mate van subjectiviteit in een zin en de mate van subjectiviteit van afzonderlijke elementen in die taaluiting.

3.7 Hypothese

In deze scriptie probeer ik te analyseren of er een verband bestaat tussen subjectieve elementen in een taaluiting en de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk*. Ik vooronderstel dat het subjectieve gebruik van de twee woorden samengaat met het voorkomen van subjectieve elementen in een taaluiting waarin ze voorkomen. Ik denk dat wanneer er subjectieve elementen in een zin voorkomen, de kans groter is dat de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk* subjectief is.

Hiernaast veronderstel ik dat er een relatie bestaat tussen de lezingen van deze woorden en de hoeveelheid subjectieve elementen in een zin. Volgens Traugott en Dasher (2002: 22) zou het voorkomen van al hun subjectieve karakteristieken in een taaluiting, deze taaluiting maximaal subjectief maken. Hoe meer subjectieve elementen, hoe subjectiever de zin. In deze scriptie wil ik bekijken of er inderdaad een relatie bestaat tussen een subjectieve context en een subjectieve lezing van afzonderlijke elementen. Ik denk dat wanneer een zin maximaal subjectief is, de kans ook groter is dat de afzonderlijke elementen in deze taaluiting subjectief zijn. Als een zin geen subjectieve elementen heeft, zou dat betekenen dat de lezing van de afzonderlijke elementen objectief moet zijn.

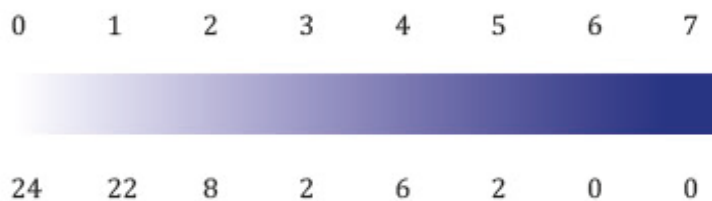
Wanneer mijn hypothese klopt, zouden er grote overeenkomsten moeten zijn tussen de eerste schaal en de tweede schaal. Zinnen waarin veel subjectieve elementen voorkomen eindigen hoog op de schaal en daardoor zou de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk* in deze zinnen ook als subjectief geïnterpreteerd moeten worden. Hetzelfde geldt voor objectieve zinnen. In de volgende hoofdstukken vergelijk ik de twee schalen met elkaar.

4. Tenslotte

Zoals in de methode besproken werd, zal ik in de volgende paragraaf de overeenkomsten tussen de twee schalen bespreken voor het woord *tenslotte*. In paragraaf 4.1 zal ik de resultaten uit beide schalen toelichten. Vervolgens bespreek ik in paragraaf 4.2 individuele zinnen en hun plek op beide schalen om meer inzicht te krijgen in de eerder besproken relatie.

4.1 Schaal *Tenslotte*

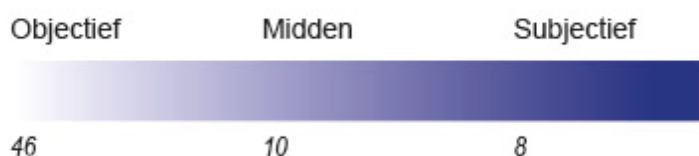
In het onderstaande figuur is gepoogd de eerste schaal van subjectiviteit in een taaluiting te visualiseren door middel van een lijn die van licht naar donker gaat. De linkerkant van de lijn correspondeert met maximale objectiviteit en de rechterkant met maximale subjectiviteit. De bovenste lijn laat de cijfernummering zien van de schaal, van 0 tot en met 7 punten. De onderste lijn in het figuur, die gelijk loopt met de cijfers van de schaal, toont aan hoeveel voorkomens met *tenslotte* een notering met het bovenstaande cijfer hebben gekregen.

Figuur 4.1 Schaal van subjectieve elementen

Zoals te zien is in bovenstaande tabel, zijn er geen zinnen die het maximale aantal punten hebben. Het hoogste aantal subjectieve elementen bij zinnen met *tenslotte* was 5. Bij 2 zinnen zijn in totaal 5 verschillende subjectieve elementen geteld. In het merendeel van de taaluitingen komen echter minder subjectieve elementen voor. In 6 zinnen kwamen 4 subjectieve elementen voor, in 2 zinnen 3 elementen, in 8 zinnen 2 en in 22 zinnen kwam er één subjectief element voor. Dit betekent dat in het grootste gedeelte van de taaluitingen een subjectief element voorkwam. In 24 van de 64 zinnen kwam helemaal geen subjectieve elementen voor.

In figuur 4.1 staat de eerste schaal van subjectiviteit afgebeeld zoals hij volgens het puntensysteem is ingedeeld. Omdat de studenten de lezingen van *tenslotte* of *uiteindelijk* een beoordeling hebben gegeven van figuurlijk, letterlijk of twijfelachtig, is de tweede schaal van subjectiviteit ingedeeld in drie categorieën. Doordat er een vergelijking wordt gemaakt met het puntensysteem, heb ik de drie categorieën en het puntensysteem met elkaar verbonden. Ik heb de punten op de schaal ingedeeld in de drie categorieën. De indeling die ik hiervoor maak is als volgt: taaluitingen met 0 of 1 subjectief element worden gezien als objectief, taaluitingen met 2 of 3 elementen als twijfelachtig (zowel objectief als subjectief) en uitingen met 4 of meer elementen als subjectief. In de twee onderstaande figuren worden de verschillen tussen de twee metingen naar voren gebracht.

Figuur 4.2 Schaal van subjectieve elementen

Figuur 4.3 Schaal van interpretatie

De twee schalen van subjectiviteit komen zoals duidelijk wordt uit de bovenstaande tabellen niet helemaal overeen. Volgens mijn indeling zou de eerste schaal 46 objectieve taaluitingen bevatten, 10 taaluitingen die meer in het midden vielen en 8 taaluitingen die als subjectief gezien kunnen worden. De tweede schaal, van interpretatie, kent andere cijfers. Deze schaal zou volgens mijn indeling 37 objectieve taaluitingen bevatten, 9 taaluitingen die meer in het midden vielen en 18 taaluitingen die als subjectief gezien kunnen worden.

Zoals duidelijk wordt uit de resultaten zijn er meer lezingen van *tenslotte* die als subjectief beoordeeld worden dan er zinnen zijn met een hoog aantal subjectieve elementen. In 10 zinnen die 0 of 1 subjectief element hadden, werd de lezing van *tenslotte* beoordeeld als subjectief. Hiernaast hebben twee zinnen met 2 of 3 punten een lezing van *tenslotte* die ook gezien wordt subjectief. Als laatste waren er 2 zinnen met 4 of meer subjectieve elementen waarin de lezing van *tenslotte* werd beoordeeld als objectief. Zinnen die een middenpositie hadden, hadden soms ook een andere beoordeling van *tenslotte* dan de hypothese zou voorspellen, maar dit waren lagere aantallen. Bij 2 taaluitingen in het midden werd het gebruik beoordeeld als subjectief en bij 3 uitingen als objectief.

Wanneer gekeken wordt naar de verschillen tussen deze twee schalen, kan gesteld worden dat de eerder opgestelde hypothese niet klopt. In deze hypothese stelde ik dat hoe meer subjectieve elementen in een taaluiting voorkomen, hoe groter de kans is op het nieuwe subjectieve gebruik van *tenslotte*. Deze vooronderstelling is tegenstrijdig met de resultaten en verschillen uit de twee schalen. Het merendeel van de zinnen had een beoordeling van *tenslotte* die overeenkwam met de mate van subjectiviteit in de zin, maar een flink aantal niet. In de volgende paragraaf wil ik individuele gevallen uit het corpus bespreken waarin tegenstrijdigheden voorkwamen tussen het aantal subjectieve elementen in de taaluiting en de beoordeling van het gebruik van *tenslotte* in deze zin.

4.2 Individuele gevallen

Voordat ik ga beginnen met het bespreken van individuele gevallen waarin er tegenstrijdigheden waren op de plek van de schaal, wil ik eerst twee voorbeelden analyseren die op de eerste schaal van subjectieve elementen 0 en 5 punten kregen. Volgens mijn hypothese zou de lezing van *tenslotte* in deze twee zinnen maximaal objectief (0) moeten zijn en zeer subjectief (5). Door deze twee voorbeelden te vergelijken en te analyseren, kunnen zij als model dienen voor de andere zinnen die volgen in deze paragraaf. Als eerste wordt één van de twee zinnen besproken die 5 punten kreeg in de eerste schaal. Opnieuw wordt de mate van subjectiviteit in de zin gevisualiseerd aan de hand van de blauwe lijn.

(17) 'Het gaat tenslotte niet alleen om een baan, maar als burgemeester ga je ook wonen in de plaats waar je werkt.'

Wanneer we terugkeren naar de inleiding en ervan uit moeten gaan dat het subjectieve gebruik van *tenslotte* overeenkomt met de betekenis van *immers* of *per slot van rekening*, komt dit overeen met de lezing van *tenslotte* in de bovenstaande zin. In deze zin zou *tenslotte* vervangen kunnen worden door een van deze andere uitdrukkingen. Het letterlijke, temporele gebruik lijkt vrijwel helemaal naar de achtergrond verdwenen te zijn.

De notering van deze zin op de eerste schaal van subjectiviteit in de taaluiting komt overeen met de verwachtingen die ik schetste in mijn hypothese. In de bovenstaande zin komt zowel inbedding (*aanhalingstekens*), modaliteit (*ook*), een deiktisch element (*je*), een evaluatief element (*het gaat erom*) en negatie (*niet*) voor. Het voorkomen van al deze elementen zorgt ervoor dat deze zin een hoge notering krijgt op de eerste schaal. Deze notering komt overeen met de beoordeling van het gebruik van *tenslotte*, namelijk het nieuwe subjectieve gebruik. Ter vergelijking wordt hieronder één van de zinnen geanalyseerd die 0 punten heeft gekregen op de eerste schaal van subjectiviteit in taaluitingen.

(18) Ten slotte klapte hij in zijn handen.

Volgens mijn hypothese zou de beoordeling van *tenslotte* in bovenstaande zin objectief moeten zijn. In de taaluiting komt geen enkel subjectief element voor, waardoor de zin geclassificeerd kan worden als maximaal objectief. Daardoor zou de lezing van *tenslotte* ook objectief moeten zijn. Het gebruik van het woord in deze zin is inderdaad beoordeeld als objectief. De betekenis van deze variant van *tenslotte* is enkel temporeel van aard en draagt de betekenis van *tot slot*. In deze zin wordt *tenslotte* ook los geschreven. In het corpus staan in totaal 25 voorbeelden van de losgeschreven variant. Twee keer werd de lezing van het woord beoordeeld als subjectief, 23 keer als objectief. Daarbij moet opgemerkt worden dat het meenemen van beide schrijfwijzen effect kan hebben gehad op het aantal subjectieve gebruiken van *tenslotte* in dit corpus.

Aan de hand van de twee voorbeeldzinnen die net zijn besproken, kunnen de verdere taaluitingen in deze paragraaf worden vergeleken. Op deze manier kan worden gekeken of het gebruik van *tenslotte* in deze zinnen als subjectief of objectief te bestempelen is. Door de individuele gevallen te analyseren waarbij de plaats op beide schalen niet overeenkwam, hoop ik meer duiding te krijgen over de relatie tussen de mate van subjectiviteit in een zin en de lezing van *tenslotte*.

In het corpus van *tenslotte* kwamen in totaal 11 zinnen voor die als subjectief beoordeeld werden, maar 0 of 1 punt hadden op de eerste schaal van subjectiviteit. Een voorbeeld van een dergelijke zin, is de onderstaande zin. Het eerste figuur is de plek van de gehele taaluiting op de eerste schaal en de mate van subjectiviteit in de zin, het tweede figuur is de plek van *tenslotte* volgens de beoordeling van het gebruik van het woord.

(19) 'Er is tenslotte maanden werk ingestoken'.

In de bovenstaande zin komt één subjectief element voor, waardoor de taaluiting volgens mijn indeling zou vallen onder een objectieve zin. Volgens de hypothese zou *tenslotte* daardoor een objectieve lezing moeten hebben. Dit is echter niet het geval. De lezing van *tenslotte* zou in deze zin eerder vallen onder het figuurlijke of subjectieve gebruik waarin de betekenis *immers* of *per slot van rekening* zou bedragen. De objectieve lezing van *tenslotte*, *tot slot*, zou niet passend zijn binnen de context van bovenstaande zin. Daardoor komen de uitkomsten op beide schalen niet met elkaar overeen. Wel moet gezegd worden dat in dit specifieke geval er één subjectief element in voorkwam. Daardoor is de zin al subjectiever dan wanneer er geen enkel element voorkomt in een zin.

Een verklaring voor deze verschillen in uitkomsten zou kunnen zijn dat er meer subjectieve elementen gemeten zouden moeten worden. Het is slechts de vraag of dit de zin hoger op de schaal zou brengen. Het enige subjectieve element in deze taaluiting is de inbedding, de aanhalingstekens. In dit specifieke geval gaat het om een vrij korte zin, waar op het eerste oog geen andere subjectieve elementen in voorkomen die niet zijn behandeld in mijn metingen. Een langere zin hoeft echter niet te betekenen dat er meer subjectieve elementen in de zin voorkomen. De volgende zin uit het corpus met *tenslotte* is langer, bevat meer elementen in de zin en krijgt alsnog maar weinig punten tijdens het meten van subjectieve elementen in de zin.

(20) Tenslotte is alles ijdelheid en aan ijdelheid zullen we met z'n allen ten onder gaan.

Volgens de theorie van Traugott heeft het bovenstaande voorbeeld een subjectieve lezing omdat de betekenis is gerelateerd aan de spreker. Toch komt de mate van subjectiviteit in dit afzonderlijke element in de zin, niet overeen met de mate van subjectiviteit in de rest van de taaluiting. In het voorbeeld komen twee subjectieve elementen naar voren: een deiktisch element (*we*) en een modaal werkwoord (*zullen*). Daardoor heeft de taaluiting volgens mijn eigen opgestelde indeling een middenpositie. De taaluiting is niet subjectief, maar ook niet

objectief, eerder er tussenin. De beoordeling van de lezing van *tenslotte* is echter subjectief. De betekenis van *tenslotte* komt in deze zin overeen met de figuurlijke lezing van het woord. Het draagt de betekenis van *per slot van rekening*. Daardoor verschillen de resultaten van beide schalen. Toch moet voor deze zin ook worden opgemerkt dat er wel degelijk enkele subjectieve elementen voorkomen in de zin. Deze zin toont aan dat ik wellicht te streng ben geweest met het indelen van de schaal. Wellicht zou een zin met met één of twee subjectieve elementen ook als subjectief aangeduid kunnen worden.

Tijdens de metingen waren er niet alleen tegenstrijdige resultaten bij figuurlijke lezingen van *tenslotte* die voorkwamen in een zin met weinig subjectieve elementen. In het corpus kwamen ook letterlijke lezingen van het woord voor die voorkwamen in een taaluiting met meerdere subjectieve elementen. Ter illustratie bespreek ik hieronder een zin waarin vier subjectieve elementen voorkwam.

(21) 'Dus we moeten wel met iets heel origineels komen, wil de minister over Farid gaan nadenken,' zei ik ten slotte.

In de bovenstaande zin komen meerdere subjectieve elementen voor: een modaal partikel (*wel*), een evaluatief element (*origineels*), een deiktisch element (*we*) en een inbedding (*zei ik*). Daardoor wordt de zin gezien als subjectief in de eerste schaal. De mate van subjectiviteit in de taaluiting komt echter niet overeen met de mate van subjectiviteit in de lezing van *tenslotte*. Wanneer gekeken wordt naar de betekenis van het woord in deze zin, zou de betekenis als letterlijk of objectief worden beoordeeld: *tot slot*.

Volgens mijn hypothese zou de lezing van *tenslotte* subjectief moeten zijn, omdat er meerdere subjectieve elementen voorkomen in de zin. Een probleem aan deze stelling is dat er inderdaad veel elementen voorkomen in deze zin, maar dat deze alleen voorkomen binnen de aanhalingstekens. Dit gedeelte van de taaluiting kan geclassificeerd worden als subjectief, omdat de betekenis van de uiting is gerelateerd aan de spreker. Het gedeelte van de zin dat buiten de aanhalingstekens valt kan echter gezien worden als objectief. Het verwijst niet naar een spreker en er komen geen subjectieve elementen voor. *Tenslotte* wordt in deze taaluiting gebruikt buiten de aanhalingstekens. Daardoor komt het voor in een objectieve context, hoewel een gedeelte van de zin een zeer subjectieve context heeft. Dit is een mogelijke verklaring voor de verschillen op de twee schalen. In andere voorbeeldzinnen was er echter geen sprake van een subjectief gedeelte van een zin, maar van subjectieve elementen die verspreid voorkwamen in de gehele zin. Een voorbeeld is de onderstaande zin.

(22) Daar waren Cito, ik en collega's het niet mee eens. Lange discussies, tenslotte zelfs dreigementen, helemaal tenslotte haalde vader Tjeerdje van school.

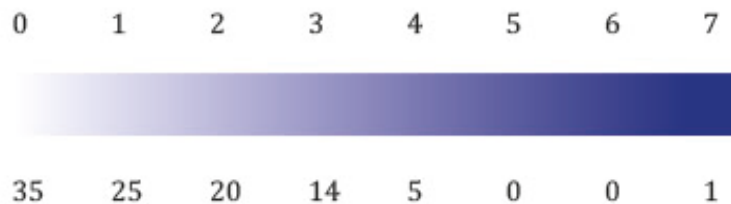
Doordat deze zin drie subjectieve elementen heeft, is de mate van subjectiviteit in de zin volgens mijn indeling te bestempelen als een middenpositie. Wanneer echter gekeken wordt naar het gebruik van *tenslotte* is deze vrij duidelijk. De letterlijke betekenis van *tenslotte*, *tot slot*, zou passender zijn in deze zin omdat er gesproken wordt over een slot. De vader van Tjeerdje heeft haar uiteindelijk van school gehaald.

Door deze gehele taaluiting heen worden subjectieve elementen gebruikt: negatie (*niet mee eens*), een evaluatief element (*lang*) en een deiktisch element (*ik*). Dit voorbeeld ondersteunt daardoor mijn hypothese niet dat er een relatie bestaat tussen het voorkomen van subjectieve elementen in een zin en het voorkomen van de subjectieve lezing van *tenslotte*. Doordat er drie subjectieve elementen voorkomen zou het nieuwe gebruik van *tenslotte* naar voren moeten komen. Dit is echter niet het geval. Wellicht is het mogelijk dat een zin inderdaad meerdere subjectieve elementen bevat, maar dat het gebruik van *tenslotte* in deze zin alsnog objectief kan zijn. Misschien kunnen de mate van subjectiviteit in een zin en de betekenis van *tenslotte* los van elkaar gezien worden.

5. Uiteindelijk

In het volgende hoofdstuk heb ik op dezelfde wijze de twee schalen geanalyseerd en met elkaar vergeleken als in het vorige hoofdstuk. In paragraaf 5.1 geef ik meer uitleg over de twee schalen voor *uiteindelijk*, waar de blauwe lijn opnieuw de schaal van minimale naar maximale subjectiviteit aantoont. In paragraaf 5.2 is gekeken naar individuele zinnen uit het corpus om zo een completer beeld te krijgen van de twee schalen en de resultaten.

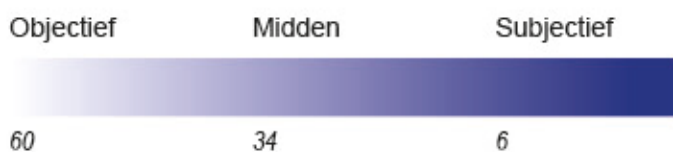
5.1 Schaal *Uiteindelijk*

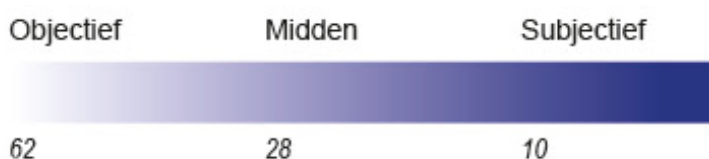
Figuur 5.1 Schaal van subjectieve elementen

De bovenstaande tabel toont aan dat er weinig zinnen zijn waarin 4 of meer subjectieve elementen voorkomen. In dit corpus kwam 1 zin voor waarin 7 subjectieve elementen werden geteld. Daardoor zou deze zin maximaal subjectief horen te zijn. Er kwamen echter geen voorbeelden voor met 5 of 6 subjectieve elementen. Wel waren er in totaal 5 zinnen die 4 punten hadden gekregen op het puntensysteem. Opnieuw heeft het merendeel van de zinnen echter minder dan 4 punten. 14 zinnen hadden 3 subjectieve elementen, 20 zinnen 2 subjectieve elementen, 25 zinnen één subjectief element en in totaal waren er 35 zinnen waarin geen enkel subjectief element werd geteld.

Opnieuw zijn de twee schalen met elkaar vergeleken. Bij deze vergelijking bleek dat de beoordeling van *tenslotte* en de mate van subjectiviteit in de zin niet altijd met elkaar overeenkwamen. Bij de onderstaande twee figuren is opnieuw gewerkt met de drie kanten van de schaal: objectief, midden en subjectief. De eerste afbeelding drukt de eerste schaal uit, ingedeeld volgens het aantal subjectieve elementen in een taaluiting. De tweede afbeelding drukt de tweede schaal uit, ingedeeld volgens de beoordeling van het gebruik van *uiteindelijk*.

Figuur 5.2 Schaal van subjectieve elementen

Figuur 5.3 Schaal van interpretatie

Zoals te zien is in bovenstaande figuren, komen de twee schalen opnieuw niet helemaal met elkaar overeen. Voor het grootste gedeelte komen ze echter wel overeen. Tijdens het tellen van de subjectieve elementen zijn 60 voorbeeldzinnen geïnclassificeerd als een objectieve taaluiting, 34 voorbeelden in de midden categorie en 6 zinnen als een subjectieve taaluiting. Deze getallen verschillen met figuur 5.3. In dit hoofdstuk is overigens met dezelfde indeling gewerkt als in het vorige hoofdstuk qua puntentelling bij de eerste schaal. In tegenstelling tot *tenslotte* zijn er meer zinnen die overeenkomen met het gebruik van *uiteindelijk*. 4 voorbeeldzinnen hadden 0 of 1 subjectief element, maar een figuurlijke lezing van *uiteindelijk*. In de midden categorie zijn een paar zinnen verschoven en één zin had 4 of meer subjectieve elementen, maar een objectieve lezing.

Daardoor tonen ook deze tabellen aan dat er geen directe relatie bestaat tussen het voorkomen van subjectieve elementen in een zin en het nieuwe gebruik van *uiteindelijk*. Ook bestaat er geen verband tussen het voorkomen van meerdere subjectieve elementen en een grotere kans op een subjectief gebruik. Hoewel de mate van subjectiviteit in een taaluiting en in het gebruik van *uiteindelijk*, meer overeenkomen dan bij *tenslotte*, zijn er alsnog meerdere voorbeelden waarbij de resultaten verschillend zijn.

5.2 Individuele gevallen

In deze paragraaf worden opvallendheden besproken bij individuele voorbeeldzinnen die in het corpus van *uiteindelijk* naar voren zijn gekomen. Vergelijkbare voorbeelden die besproken zijn in het hoofdstuk met *tenslotte* worden hier niet opnieuw besproken met voorbeelden met *uiteindelijk* erin. Wanneer we het hebben over zinnen met meerdere subjectieve elementen, maar een objectieve lezing van een van de twee woorden, gaat het om dezelfde zaken. Hierin verschillen zij niet erg. Daarom worden deze zaken niet opnieuw besproken in dit hoofdstuk.

Een van de opvallende individuele gevallen bij zinnen met *uiteindelijk* was de hoge notering van één van de zinnen. Deze zin bevatte zeven verschillende subjectieve elementen. Daardoor zou volgens mijn hypothese de zin maximaal subjectief zijn door het voorkomen van het maximale aantal subjectieve elementen en de lezing van *uiteindelijk* zou daardoor onbetwistbaar subjectief moeten zijn. Deze voorbeeldzin wordt hieronder besproken, zodat hij, net als in de vorige paragraaf, vergeleken kan worden met de andere gebruiken van *uiteindelijk*.

Objectief

Subjectief

(23) En ik denk dat het gewoon gaat lukken uh het is uiteindelijk dat is hier ook al uit gekomen het is niet uni iets unieks 't is iets wat vrij breed leeft landelijk leeft wat over de grenzen leeft.

In de bovenstaande zin komen meerdere subjectieve elementen naar voren: een modaal element (*ook*), negatie (*niet*), deiktische elementen (*ik* en *hier*), inbedding (*ik denk*) en evaluatieve elementen (*denk*, *vrij*, *uniek*). In deze zin draagt *uiteindelijk* de betekenis van het Engelse idioom *at the end of the day*. Toch is het een lastige zin om te analyseren. Deels komt dit doordat de zin lastig is om te volgen. De zin is afkomstig uit het CGN en is opgeschreven spreektaal. De spreker hapert met zijn woordkeuze en daardoor is de zin lastig te volgen. In een kortere heldere zin zou het bepalen van de lezing van *uiteindelijk* makkelijker zijn. Toch lijkt het Engelse idioom *at the end of the day* hier goed te passen binnen de zin. Ter vergelijking met het bovenstaande voorbeeld is hieronder één van de zinnen toegevoegd waarin geen subjectief element voorkwam.

(24) Toch werd hij uiteindelijk zesde.

Zoals eerder gezegd heeft de bovenstaande zin 0 punten gekregen op de eerste schaal omdat er geen subjectieve elementen in voorkomen. Volgens de hypothese zou dat betekenen dat er een objectieve lezing van *uiteindelijk* moet zijn. De temporele betekenis van *uiteindelijk* lijkt inderdaad passend te zijn binnen deze zin, wat overeenkomt met de mate van subjectiviteit in de zin. De bovenstaande zin lijkt om een objectieve zin te gaan die een feit vaststelt. Dit komt overeen met wat Traugott en Dasher (2002: 19) zouden verstaan onder objectief taalgebruik: taalgebruik waarin het perspectief van de spreker niet expliciet naar voren komt in de betekenis.

Tijdens het meten van de zinnen met *uiteindelijk*, waren er meer gebruiken van *uiteindelijk* die twijfelachtig waren. Het was niet duidelijk of zij vielen onder de subjectieve of objectieve lezing van het woord. Ter illustratie heb ik onderstaand voorbeeld toegevoegd uit het corpus om te analyseren.

(25) Uiteindelijk zullen we op een vierde plaats moeten eindigen.

Bij de eerste schaal, vastgesteld op basis van subjectieve elementen, heeft het bovenstaande voorbeeld twee punten gekregen. In de zin komt een deiktisch element (*we*) voor en een modaal werkwoord (*zullen*), waarin de spreker zijn visie weergeeft op de werkelijkheid en zijn houding tegenover deze situatie. Het beoordelen van het gebruik van *uiteindelijk* in deze zin was echter niet makkelijk. Volgens mijn eigen indeling zou deze zin met *uiteindelijk* 2 punten hebben en daarom thuishoren op een middenpositie. De lezing van *uiteindelijk* lijkt hierbij te passen.

Wanneer wordt teruggekeken naar de betekenissen die zijn besproken in de inleiding, zou de lezing van *uiteindelijk* in deze zin onder het Engelse idioom *at the end of the day* kunnen vallen. Zoals gezegd in de inleiding, kent dit idioom twee gebruiken: een letterlijke en een figuurlijke. De vraag is onder welk van deze gebruiken *uiteindelijk* valt. In deze zin kan het woord verwijzen naar de figuurlijke variant, waarin er wordt uitgegaan van de visie van de spreker op de werkelijkheid. Echter kan het ook verwijzen naar het temporele gebruik en het vormen van een slot, omdat het temporele aspect duidelijk terugkomt in het gebruik van het woord. Daardoor is het lastig vast te stellen of we te maken hebben met het figuurlijke of het letterlijke gebruik van het woord.

6. Vergelijking *tenslotte* en *uiteindelijk*

In het volgende hoofdstuk zal ik een vergelijking maken tussen de resultaten die afkomstig zijn uit de metingen van de woorden *tenslotte* en *uiteindelijk*. Op deze manier hoop ik een beter inzicht te kunnen krijgen in de relatie tussen de mate van subjectiviteit in een zin en in afzonderlijke elementen. Daarnaast hoop ik ook enkele dingen te weten te komen over de woorden als individu aan de hand van deze vergelijking.

Als eerste wordt in paragraaf 6.1 een vergelijking gemaakt tussen de meest objectieve en subjectieve zinnen uit beide corpora en wordt gekeken of in deze zinnen de woorden uitwisselbaar zijn of niet. Op deze manier wordt gepoogd verschillen te vinden tussen de twee gebruiken van *tenslotte* en *uiteindelijk*. In paragraaf 6.2 worden de twee schalen van de twee woorden naast elkaar gelegd om te kijken naar de verschillen. Als laatste worden in paragraaf 6.3 de subjectieve elementen besproken uit de metingen en beschreven welke subjectieve elementen bij zinnen met *tenslotte* of *uiteindelijk* het meeste voorkwamen.

6.1 Objectief tegenover subjectief

In de volgende paragraaf worden de verschillen tussen *tenslotte* en *uiteindelijk* aan het licht gebracht door de meest subjectieve en meest objectieve zinnen volgens het puntensysteem uit beide corpora naar voren te brengen. Op deze manier hoop ik een vergelijking te kunnen maken tussen de twee en meer te weten te komen over eventuele unieke eigenschappen van de figuurlijke en letterlijke betekenis van *tenslotte* of *uiteindelijk* aan de hand van de eerste schaal. De onderstaande zinnen zijn al geanalyseerd in paragrafen 4.2 en 5.2. Daarom wordt alleen gefocust op de verschillen tussen de twee voorbeelden en niet op de analyse van de woorden.

(26) “Het gaat tenslotte niet alleen om een baan, maar als burgemeester ga je ook wonen in de plaats waar je werkt.”

(27) en ik denk dat het gewoon gaat lukken uh het is uiteindelijk dat is hier ook al uit gekomen het is niet uni iets unieks 't is iets wat vrij breed leeft landelijk leeft wat over de grenzen leeft.

De bovenste twee voorbeelden verschillen in het aantal punten op het puntensysteem. Het eerste voorbeeld heeft 5 punten gekregen en het tweede voorbeeld 7. Daardoor kunnen er enige verschillen zijn tussen de twee. Daarbij moet ook gezegd worden dat het tweede voorbeeld lastiger te analyseren is vanwege de zinstructuur en haperende schrijfstijl. Bij beide zinnen is het opvallend dat de woorden in het midden van de zin staan. Dit zou betekenen dat het figuurlijke gebruik van *tenslotte* en *uiteindelijk* niet per se vooraan in de zin hoeft te staan.

Het lijkt erop dat de woorden de hele zinsinhoud in hun bereik hebben: *het gaat tenslotte, het is uiteindelijk dat*. De woorden lijken het oordeel van de spreker in te leiden of te verduidelijken. Binnen deze constructie zou de objectieve en temporele lezing niet passen, omdat de zin een duidelijke markering heeft van het perspectief van de spreker. In de onderstaande zinnen wil ik kijken of *tenslotte* en *uiteindelijk* in de subjectieve zinnen door elkaar vervangen kunnen worden.

(28) “Het gaat tenslotte niet alleen om een baan, maar als burgemeester ga je ook wonen in de plaats waar je werkt.”

(29) “Het gaat uiteindelijk niet alleen om een baan, maar als burgemeester ga je ook wonen in de plaats waar je werkt.”

In het bovenstaande voorbeeld lijkt *uiteindelijk* op het eerste gezicht een goede vervanger te zijn voor *tenslotte*. Er ontstaat een lopende en correcte zin, waarbij de betekenis grotendeels hetzelfde blijft. Toch is er sprake van een nuanceverschil. *Uiteindelijk* voegt in het bovenstaande

voorbeeld een temporeel aspect toe aan de zin, terwijl *tenslotte* dit niet doet. Dit kan te maken hebben met de betekenis van de figuurlijke lezing van *tenslotte*. In dit voorbeeld komt *tenslotte* overeen met het woord *immers*. Volgens de Dikke van Dale draagt *immers* de betekenis van *toch*, *want* of *namelijk*. In het bovenstaande geval lijkt *tenslotte* de betekenis te dragen van deze laatste betekenis: *namelijk*. Dit wordt in de onderstaande voorbeelden aangetoond.

(30) “Het gaat tenslotte/immers niet alleen om een baan, maar als burgemeester ga je ook wonen in de plaats waar je werkt.”

(31) “Het gaat namelijk niet alleen om een baan, maar als burgemeester ga je ook wonen in de plaats waar je werkt.”

Uit de bovenstaande vergelijking wordt duidelijk dat *tenslotte* prima vervangen kan worden door *immers* en *namelijk*. Deze twee woorden kennen echter allebei geen temporeel aspect, waardoor gezegd zou kunnen worden dat het nieuwe figuurlijke gebruik van *tenslotte* verder verwijderd is van het oorspronkelijke temporele gebruik, dan het nieuwe figuurlijke gebruik van *uiteindelijk* van het oorspronkelijke gebruik. Omdat dit niet in alle zinnen in het corpus het geval bleek te zijn, wil ik een ander voorbeeld uit het corpus bespreken, waarin *uiteindelijk* beter in de zin lijkt te passen dan in het bovenstaande voorbeeld.

(32) Tenslotte is alles ijdelheid en aan ijdelheid zullen we met z'n allen ten onder gaan.

(33) Uiteindelijk is alles ijdelheid en aan ijdelheid zullen we met z'n allen ten onder gaan

In het bovenstaande voorbeeld lijkt *tenslotte* niet de betekenis te hebben van *immers* maar van *per slot van rekening*. In dit woord komt alsnog een temporeel aspect naar voren, waarin een einde wordt aangeduid. Wellicht past *uiteindelijk* daardoor beter in deze zin dan in het vorige voorbeeld. In de frase *per slot van rekening* komt immers ook een talige verwijzing naar een slot naar voren, terwijl *immers* geen temporeel aspect kent. Daarom zou gezegd kunnen worden dat *tenslotte* twee nieuwe gebruiken heeft: een gebruik met de betekenis van *immers* en een gebruik met de betekenis van *per slot van rekening*. Hoewel beide verder verwijderd zijn van het oorspronkelijke temporele gebruik dan *uiteindelijk*, lijkt het temporele gebruik van *tenslotte* bij de betekenis van *immers*, helemaal weggevallen te zijn. Daardoor zou gesteld kunnen worden dat *tenslotte* met de betekenis van *immers*, een subjectievere variant is, omdat het alleen maar naar de overtuigingen van een spreker verwijst en niet langer naar een temporeel aspect.

In de onderste twee voorbeelden wordt *uiteindelijk* vervangen door *tenslotte*. Omdat de meest subjectieve zin van *uiteindelijk* een moeilijke constructie heeft die niet makkelijk is om te analyseren, is voor deze vergelijking gekozen voor een zin met vier punten op de schaal van subjectiviteit. De lezing van *uiteindelijk* is in dit geval ook subjectief, alleen is de zin makkelijker te volgen.

(34) ‘Uiteindelijk draait het allemaal om het verlangen een groter leven te leiden dan je leidt’.

(35) ‘Tenslotte draait het allemaal om het verlangen een groter leven te leiden dan je leidt’.

Uit de bovenstaande vergelijking komt naar voren dat *tenslotte* hier geen goede vervanger is voor *uiteindelijk*. Net als in de eerdere vergelijking, lijkt de figuurlijke lezing van *tenslotte* verder verwijderd te zijn van zijn temporele lezing. *Uiteindelijk* slaat in de bovenstaande voorbeelden deels nog terug op een einde of slot. Dit is hoogstwaarschijnlijk de reden dat de twee woorden niet door elkaar vervangen kunnen worden. Hoewel ze dezelfde fase van *subjectification* hebben meegemaakt, zijn de nieuwe gebruiken anders ontwikkeld.

In de onderste twee voorbeelden wil ik de objectieve lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk* met elkaar vergelijken. Beide voorbeelden hebben 0 punten gekregen op de eerste schaal, die is opgesteld aan de hand van subjectieve elementen. Ook deze voorbeelden zijn eerder in paragraaf 4.2 en 5.2 genoemd en geanalyseerd. Daarom wordt hier alleen ingegaan op de verschillen tussen de twee woorden.

(36) Ten slotte klapte hij in zijn handen.

(37) Toch werd hij uiteindelijk zesde.

Beide voorbeelden tonen het temporele en letterlijke gebruik aan van *tenslotte* en *uiteindelijk*. De woorden komen allebei voor in een zin met een constatering: hij klapte in zijn handen en hij werd zesde. In beide gevallen komt het perspectief van de spreker niet naar voren in de betekenis van de zin omdat de spreker geen houding aangeeft tegenover de wereld. Op het eerste oog lijken er weinig verschillen te zijn tussen de twee woorden en lijken ze inwisselbaar voor elkaar te zijn. Een tweede blik zegt echter anders. In de onderstaande zinnen wordt het eerste voorbeeld vergeleken.

(38) Ten slotte klapte hij in zijn handen.

(39) Uiteindelijk klapte hij in zijn handen.

Hoewel beide woorden hier een temporele lezing hebben, lijkt er een verschil te zijn in het bereik van de woorden. *Tenslotte* draagt enkel de betekenis van *tot slot*. *Uiteindelijk* lijkt te suggereren dat er een proces is voorafgegaan aan het moment voordat de jongen klapte met zijn handen. Dit is minder het geval bij *tenslotte*. *Tenslotte* geeft ook een slot aan, maar lijkt minder te verwijzen naar een proces wat aan dat slot vooraf is gegaan. In de volgende twee voorbeelden wordt dit andersom gemeten en wordt *uiteindelijk* vervangen door *tenslotte*.

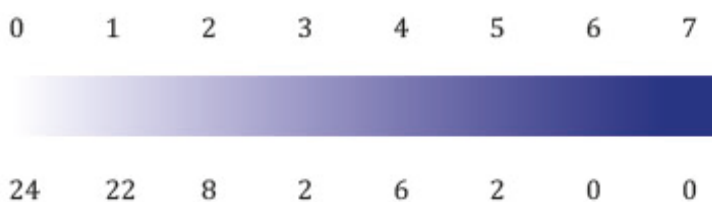
(40) Toch werd hij uiteindelijk zesde.

(41) Toch werd hij ten slotte zesde.

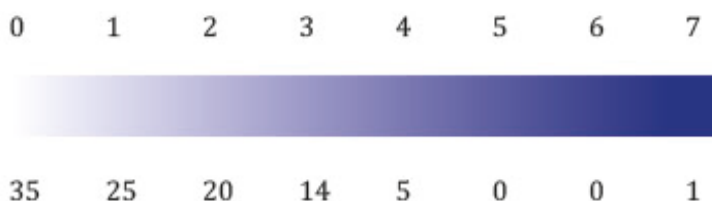
In de bovenstaande voorbeelden lijkt het alsof de jongen in voorbeeld (40) meer moeite heeft moeten doen om tot het punt te komen waarop hij zesde is geworden. Dit is minder het geval bij voorbeeld (41), die alleen een slot lijkt aan te geven. Daardoor zijn de woorden opnieuw niet helemaal inwisselbaar voor elkaar en lijkt er ook bij het objectieve gebruik een nuanceverschil te zijn tussen het gebruik van de woorden. Dit nuanceverschil zou kunnen wijzen op het verschil in betekenis tussen het figuurlijke *tenslotte* en *uiteindelijk*. Wellicht heeft het feit dat het letterlijke *tenslotte* minder een proces aanduidt, tot gevolg dat het figuurlijke gebruik minder temporeel is. Omdat het figuurlijke gebruik ook minder naar een proces verwijst, zoals *uiteindelijk* dat doet.

6.2 Schalen *tenslotte* en *uiteindelijk*

In de volgende paragraaf vergelijk ik de twee eerste schalen van *tenslotte* en *uiteindelijk*. Deze schalen zijn opgesteld aan de hand van het tellen van het aantal subjectieve elementen in een zin. Door te kijken naar de verschillen tussen deze twee schalen hoop ik meer inzicht te kunnen krijgen in het aantal subjectieve elementen dat voorkomt bij beide woorden. De twee schalen worden hieronder voor het leesgemak opnieuw herhaald, zodat er makkelijker naar terug verwezen kan worden.

Figuur 6.1 Schaal van subjectieve elementen: Tenslotte (tot 64)

Figuur 6.2 Schaal van subjectieve elementen: Uiteindelijk (tot 100)

De bovenstaande schalen tonen de indeling volgens het puntensysteem. In de individuele hoofdstukken over de twee woorden heb ik al een kleine vergelijking gemaakt tussen de twee schalen, maar dat wil ik hier grondiger en uitgebreider gaan doen. Uit de bovenstaande schalen blijkt namelijk dat er inderdaad verschillen zijn vast te stellen tussen de twee woorden en het aantal subjectieve elementen in de zinnen waarin zij voorkomen. Bij deze vergelijking moet gezegd worden dat *uiteindelijk* in totaal 100 voorbeeldzinnen had en *tenslotte* 64. Daardoor beschikt de schaal van *uiteindelijk* over een hoger aantal voorkomens. Om een betere vergelijking te maken, is de onderstaande tabel opgesteld, waar het aantal voorkomens per notering in percentages wordt getoond.

	0	1	2	3	4	5	6	7
<i>Tenslotte</i>	38%	34%	13%	3%	9%	3%	0%	0%
<i>Uiteindelijk</i>	35%	25%	20%	14%	5%	0%	0%	1%

Figuur 6.3 Schaal percentages

In de bovenstaande weergaven van de schalen komt naar voren dat *uiteindelijk* minder zinnen had die 4 of meer subjectieve elementen bevatten. Ongeveer hetzelfde percentage zinnen bij *tenslotte* als *uiteindelijk* had helemaal geen subjectieve elementen binnen de zin. Hoewel de percentages over het algemeen overeen lijken te komen, heeft *uiteindelijk* meer zinnen met 2 of 3 punten. Zoals eerder gezegd in het vorige hoofdstuk, had *uiteindelijk* meer zinnen met zoveel subjectieve elementen en ook meer gebruiken van de woorden die niet helemaal onder te brengen waren bij subjectief of objectief taalgebruik.

6.3 Subjectieve elementen

In de volgende paragraaf bespreek ik de subjectieve elementen uit de metingen en hun voorkomens in de zinnen met *tenslotte* en *uiteindelijk*. Op deze manier hoop ik meer te kunnen zeggen over het voorkomen van de elementen. In elke paragraaf wordt één subjectief element besproken en de manier waarop het is gebruikt in het corpus.

6.3.1 Modaliteit

	Voorkomens	Percentage
<i>Tenslotte</i>	9 van 64	14%
<i>Uiteindelijk</i>	18 van 100	19%

Figuur 6.4 Modaliteit

In het gehele corpus van *tenslotte* en *uiteindelijk* komen er weinige lexicale elementen met modaliteit voor. In de 64 voorbeeldzinnen van *tenslotte*, zijn er in totaal 9 punten gerekend voor modaliteit. Dit betekent dat in 14 procent van alle zinnen een modaal element voorkwam. Deze resultaten verschillen weinig van de resultaten uit het corpus van *uiteindelijk*. In totaal wordt hier op de 100 voorbeeldzinnen 19 punten gerekend voor modaliteit. Dit komt dit neer op 19 procent. Dat betekent dat modaliteit bij beide woorden weinig voorkomt in de taaluitingen.

Om te kijken of modaliteit vaker voorkwam bij zinnen met figuurlijk of objectief *tenslotte* of *uiteindelijk* is gemeten hoe vaak de modale elementen voorkwamen bij elke type gebruik. Op deze manier kan gekeken worden welke elementen het meest voorkwamen bij het letterlijke of figuurlijke gebruik en welke niet. Hiervoor heb ik gebruik gemaakt van de indeling van de tweede schaal, die is gemaakt aan de hand van de beoordelingen van het gebruik van *tenslotte* en *uiteindelijk*. Voor de analyse zijn alle zinnen bij elkaar opgeteld en gerangschikt aan de hand van de drie categorieën en zijn het aantal voorkomens en het percentage genoteerd waarin de modale elementen voorkwamen in de verschillende gebruiken. In alle andere paragrafen met subjectieve elementen is hetzelfde systeem van analyseren gebruikt. Voor het meten van het aantal modale elementen is uitgegaan van het puntensysteem en hoe vaak er punten zijn gerekend per zin, niet hoe vaak er modale elementen voorkwamen in een zin. De onderste tabel moet duiding bieden over de voorkomens van modale elementen binnen het subjectieve en objectieve gebruik van de twee woorden.

	Subjectief		Midden	Objectief		
<i>Tenslotte</i>	5	28%	3	33%	1	3%
<i>Uiteindelijk</i>	4	40%	9	31%	5	8%

Figuur 6.5 Gebruik modaliteit

Uit de bovenstaande tabel komen verschillende cijfers naar voren. Bij zinnen met *tenslotte* komt 5 keer (28% van de gevallen) een modaal element voor bij het subjectieve gebruik, 3 keer bij de middenpositie (33%) en 1 keer bij het objectieve gebruik (3%). Zoals te zien is, komen de modale elementen vooral naar voren bij het subjectieve gebruik en de twijfelgevallen. Bij het objectieve gebruik kwam er slechts in 1 van de 37 zinnen een modaal element voor. Het objectieve gebruik van *tenslotte* zou daardoor herkenbaar kunnen zijn aan het feit dat er geen modale elementen voorkomen in de zin, terwijl dit bij het subjectieve gebruik van *tenslotte* vaker het geval is.

De resultaten bij zinnen met *uiteindelijk* laten ongeveer hetzelfde resultaat zien. Bij zinnen met *uiteindelijk* komt 4 keer (40%) een modaal element voor bij het subjectieve gebruik, 9 keer bij de middenpositie (31%) en 5 keer bij het objectieve gebruik (8%). Zoals te zien is, komen de modale elementen opnieuw vooral naar voren bij het subjectieve gebruik en de twijfelgevallen. Bij het objectieve gebruik worden deze elementen aanzienlijk minder gebruikt. Dit zou kunnen betekenen dat objectief *uiteindelijk* ook te herkennen is aan het feit dat er weinig modale elementen voorkomen in de zin. Wanneer er een modaal element gebruikt wordt, is de kans daardoor groter dat de lezing van *uiteindelijk* gaat om een twijfelgeval of een subjectieve lezing. Hetzelfde geldt voor *tenslotte*.

6.3.2 Ontkenning

	Voorkomens	Percentage
<i>Tenslotte</i>	11 van 64	17%
<i>Uiteindelijk</i>	16 van 100	16%

Figuur 6.6 Ontkenning

In de bovenstaande tabel komt naar voren dat negatie over het algemeen redelijk frequent wordt gebruikt in het corpus. Bij zinnen met *tenslotte* komt in totaal 11 keer negatie voor (17 procent van de gevallen) tegenover 16 keer bij *uiteindelijk* (16 procent). Deze percentages komen erg met elkaar overeen. Bij het subjectieve element negatie werd vrijwel alleen maar het woord *niet* gebruikt als ontkenning. In enkele gevallen gebeurde dit in combinatie met *niemand*. In de onderstaande tabel wordt opnieuw gepoogd het objectieve en subjectieve gebruik van de twee woorden in kaart te brengen door te kijken naar het gebruik van ontkenning in de verschillende typen gebruiken.

	Subjectief		Midden		Objectief	
<i>Tenslotte</i>	7	39%	2	22%	3	8%
<i>Uiteindelijk</i>	1	10%	7	24%	8	13%

Figuur 6.7 Gebruik ontkenning

Uit de bovenstaande tabel komt naar voren dat bij zinnen met *tenslotte* 7 keer (39%) een ontkenning voorkwam bij de subjectieve lezing, 2 keer bij de twijfelgevallen (22%) en 3 keer bij de objectieve lezing (8%). De ontkenningen worden vooral gebruikt bij het subjectieve gebruik en de gebruiken die een middenpositie hebben, hoewel dit geen hoge percentages zijn. De ontkenningen worden het minst gebruikt bij objectieve lezingen.

Bij de resultaten van *uiteindelijk*, komen er andere resultaten naar voren. Bij zinnen met het subjectieve gebruik kwam er 1 keer (10%) een ontkenning voor, terwijl er bij gebruiken met een middenpositie 7 voorkomens (24%) waren en bij het objectieve gebruik 8 gevallen (13%). Dit toont andere cijfers dan bij *tenslotte*. Dit kan er op wijzen dat ontkenningen en het subjectieve gebruik van *uiteindelijk* geen verband met elkaar houden of misschien zelfs dat negatie helemaal geen indicator is van subjectiviteit zoals ik wel had bedacht in mijn werkwijze. Eigenlijk zijn er te weinig gevallen om een duidelijke conclusie te vormen over het gebruik van negatie binnen de gebruiken van *tenslotte* en *uiteindelijk*.

6.3.3 Deiktische elementen

	Voorkomens
<i>Tenslotte</i>	22
<i>Uiteindelijk</i>	42

Figuur 6.8 Deiktische elementen

In de bovenstaande tabel wordt duidelijk hoeveel punten zijn gegeven per deiktisch element. In de zinnen waarin *tenslotte* werd vermeld zijn 22 punten gegeven voor deiktische elementen. Ter verduidelijking: per verschillend deiktisch element is één punt gegeven. Wanneer er vijf keer *ik* voorkwam in een zin, werd er alleen één punt gegeven. Als er een verschillende vorm

voorkwam, zoals *spatial* en *temporal deixis*, werden er twee punten gegeven. In de voorbeeldzinnen waarin *uiteindelijk* voorkwam, zijn er in totaal 42 punten gegeven voor deiktische elementen.

In de onderstaande tabel wordt opnieuw gekeken naar het gebruik van deiktische elementen in de verschillende lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk*. Omdat er meerdere punten gegeven konden worden voor deiktische elementen, zijn er geen percentages meegenomen, alleen het aantal voorkomens per specifiek gebruik.

	Subjectief	Midden	Objectief
<i>Tenslotte</i>	7	7	8
<i>Uiteindelijk</i>	10	18	14

Figuur 6.9 Gebruik deiktische elementen

Zonder de vermelding van de percentages lijken de resultaten van *tenslotte* op het eerste oog met elkaar overeen te komen. Dit is echter niet het geval. Bij het subjectieve gebruik zijn 7 punten geteld voor een deiktisch element in 18 zinnen. Bij de twijfelgevallen 7 keer in 9 zinnen en bij het objectieve gebruik 8 keer in 37 zinnen. De deiktische elementen kwamen vooral bij de gebruiken met een middenpositie vaak voor, maar ook een aardig aantal kwam voor bij het objectieve gebruik. Wellicht heeft dit ermee te maken dat een deiktisch element als *ik* ook voor kan komen in een objectieve zin. In dat geval zou *ik* de enige verwijzing kunnen zijn naar de spreker in de betekenis van de zin, maar is het gebruik van *tenslotte* alsnog objectief.

Ook bij *uiteindelijk* lijken de voorkomens op het eerste gezicht met elkaar overeen te komen, maar zijn er toch duidelijke verschillen. Bij het subjectieve gebruik zijn 10 punten geteld voor een deiktisch element in tien zinnen, een behoorlijk hoog percentage. Deze punten zijn aardig verdeeld over de zinnen: in 8 van de 10 zinnen kwam een deiktisch element voor, tegenover 7 van de 18 zinnen bij *tenslotte*. Dat wijst erop dat er een verband kan zijn tussen deiktische elementen en het subjectieve gebruik van *uiteindelijk*. In de twijfelgevallen werden er 18 punten gerekend voor deiktische elementen in 29 zinnen. Het ging hierbij om 17 van de 29 zinnen waarin een deiktisch element naar voren kwam. Bij het objectieve gebruik gaat het om 14 punten op een totaal van 61 zinnen.

6.3.4 Inbedding

	Voorkomens	Percentage
<i>Tenslotte</i>	7 van 64	11%
<i>Uiteindelijk</i>	9 van 100	9%

Figuur 6.10 Inbedding

Een van de subjectieve elementen die het minst werd gebruikt in het corpus was het subjectieve element inbedding. Zoals in bovenstaande tabel naar voren komt, kwam inbedding in totaal zeven keer voor bij de voorbeeldzinnen met *tenslotte* en negen keer bij de voorbeeldzinnen met *uiteindelijk*. Het gaat daarbij ongeveer om dezelfde percentages: 11 en 9 procent. Dit is verreweg het minste aantal voorkomens van alle subjectieve elementen. Over het algemeen werden er vooral aanhalingstekens gebruikt, enkelen keren werd er gebruik gemaakt van een inbedding door middel van woorden als *ik vind of ik geloof*. In de onderstaande tabel is opnieuw gekeken naar het aantal voorkomens per gebruik. Dit keer zijn er wel percentages meegenomen omdat er per inbedding één punt werd gerekend en niet per verschillend type inbedding.

	Subjectief		Midden		Objectief	
<i>Tenslotte</i>	6	33%	0	0%	1	3%
<i>Uiteindelijk</i>	5	50%	3	10%	1	2%

Figuur 6.11 Gebruik inbedding

In het bovenstaande figuur wordt duidelijk dat inbedding bij zinnen met *tenslotte* erin vermeld, vooral voorkomt bij het subjectieve gebruik. In totaal komt er zes keer (33%) een inbedding voor, tegenover geen enkele keer bij de gebruiken met een middenpositie en één keer (3%) bij het objectieve gebruik. Dit zou betekenen dat een inbedding vrijwel alleen gebruik wordt wanneer *tenslotte* een subjectieve lezing heeft. De bovenstaande tabel toont duidelijke resultaten richting één voorkeur voor het gebruiken van inbedding.

Bij zinnen met *uiteindelijk* komen er ongeveer dezelfde resultaten naar voren. Inbedding komt in 5 van de 10 zinnen (50%) voor bij het subjectieve gebruik van *uiteindelijk*. Dit aantal is aanzienlijk lager bij de gebruiken met een middenpositie (10%) en bij het objectieve gebruik (2%). Ook hier zou dit kunnen aantonen dat een inbedding vrijwel alleen maar gebruikt wordt wanneer *uiteindelijk* een subjectieve lezing heeft. Hoewel inbedding het subjectieve element is dat het minst werd gebruikt in het corpus, werd het vrijwel alleen maar gebruikt voor het subjectieve gebruik van *tenslotte* en *uiteindelijk*. Dit zou betekenen dat inbedding een aanwijzing is voor het subjectieve gebruik van beide woorden.

6.3.5 Evaluatieve elementen

	Voorkomens
<i>Tenslotte</i>	28
<i>Uiteindelijk</i>	51

Figuur 6.12 Evaluatieve elementen

Uit de bovenstaande tabel wordt duidelijk dat evaluatieve elementen één van de meest voorkomende subjectieve elementen zijn uit het corpus. In deze tabel staan de punten vermeld die zijn gerekend per evaluatief element. Bij voorbeeldzinnen met *tenslotte* kwamen er in totaal 28 evaluatieve elementen voor. Dit aantal was hoger bij *uiteindelijk*: 51 evaluatieve elementen. In de onderstaande tabel heb ik uitgerekend of deze evaluatieve elementen een positieve of een negatieve evaluatie kregen van de spreker. Op deze manier kan gekeken worden of *tenslotte* of *uiteindelijk* wellicht vaker voorkomen in positieve of negatieve contexten. In enkele gevallen gaat het om een neutrale evaluatie zoals bij de uitdrukking *het draait erom dat*. Deze uitdrukking geeft een houding aan van de spreker, maar geen positieve of negatieve evaluatie. Deze typen uitdrukkingen zijn geschaard onder de neutrale noemer in de onderstaande tabel, waarin deze resultaten van de metingen van beide woorden zijn verwerkt.

	Positief	Neutraal	Negatief
<i>Tenslotte</i>	13	5	10
<i>Uiteindelijk</i>	28	13	10

Figuur 6.13 Positieve en negatieve evaluatieve elementen

In de bovenstaande tabel staat de evaluatie vermeld die de spreker heeft gegeven aan het evaluatieve element. In de meeste gevallen zijn de evaluatieve elementen in zinnen waarin *tenslotte* staat positief. Dit zijn woorden als *sterk*, *knap* of *belangrijk*. Dit was zo in 13 gevallen, terwijl er in 10 gevallen sprake was van een negatief evaluatief element. In 5 gevallen was er sprake van een neutraal evaluatief element. Daarom kan gezegd worden dat de evaluatieve elementen die in zinnen met *tenslotte* staan, niet altijd positief of negatief beoordeeld worden. Hier zit een redelijke verspreiding in, hoewel in het corpus de positieve variant het meeste werd gebruikt door de sprekers.

Over het algemeen zijn de evaluatieve elementen in zinnen waarin *uiteindelijk* staat positief evaluatief. Dit was zo in 28 gevallen, terwijl er in 10 gevallen sprake was van een negatief evaluatief element. In 13 gevallen was er sprake van een neutraal evaluatief element. Dit houdt in dat de evaluatieve elementen die in zinnen met *uiteindelijk* voorkomen over het algemeen een positieve lading hebben. Hoewel het enigszins verspreid is, worden er aanzienlijk meer positieve evaluatieve elementen gebruikt, wat een verschil kan aanduiden tussen *tenslotte* en *uiteindelijk*. In de onderstaande tabel kijk ik opnieuw naar de voorkomens per gebruik van beide woorden.

	Subjectief	Midden	Objectief
<i>Tenslotte</i>	12	2	15
<i>Uiteindelijk</i>	12	26	13

Figuur 6.14 Gebruik evaluatieve elementen

In de bovenstaande tabel komen verschillende resultaten naar voren. Bij *tenslotte* is te zien dat de evaluatieve elementen vooral voorkwamen in zinnen met het subjectieve gebruik en het objectieve gebruik. Bij het subjectieve gebruik worden 12 punten gegeven in 18 zinnen. Hiertegenover worden er 15 punten gegeven bij het objectieve gebruik in 37 zinnen. Dit betekent dat de evaluatieve elementen frequenter worden gebruikt bij het subjectieve gebruik van *tenslotte*, maar dat ze alsnog regelmatig worden gebruikt bij het objectieve gebruik.

Bij *uiteindelijk* kwamen er andere resultaten naar voren. Opnieuw worden hier twaalf punten gegeven voor evaluatieve elementen. Dit keer binnen 10 zinnen. In totaal ging het om 8 van de 10 zinnen waarin deze elementen werden gebruikt. Meerdere zinnen hadden meerdere evaluatieve elementen erin staan. Dit is een hoog aantal, hoger dan bij *tenslotte*. Bij de gebruiken met een middenpositie komen ook meer evaluatieve elementen voor dan bij het objectieve gebruik. 26 punten in 29 zinnen bij de gebruiken met een middenpositie en 13 punten in 61 zinnen bij het objectieve gebruik. Dit toont aan dat er veel evaluatieve elementen worden gebruikt bij de twijfelgevallen en het subjectieve gebruik.

7. Conclusie

De conclusie van mijn masterscriptie zal worden getrokken aan de hand van de hoofdvraag die ik in de inleiding heb opgesteld. Dit is de volgende hoofdvraag:

In hoeverre bestaat er een relatie tussen het voorkomen van subjectieve elementen in een taaluiting en het voorkomen van het nieuwe, subjectieve gebruik van *tenslotte* of *uiteindelijk*?

Mijn hypothese vooronderstelde dat het subjectieve gebruik van *tenslotte* en *uiteindelijk* samengaat met het voorkomen van subjectieve elementen in een taaluiting. Naar aanleiding van het onderzoek kan gezegd worden dat de relatie tussen het subjectieve gebruik van *tenslotte* en *uiteindelijk* en het voorkomen van subjectieve elementen in een taaluiting niet kan worden aangetoond aan de hand van mijn metingen.

De relatie tussen het voorkomen van subjectieve elementen en een subjectieve lezing in afzonderlijke elementen, komt niet direct naar voren uit de twee schalen die ik heb opgesteld. Vooral vanwege de tweede vooronderstelling in mijn hypothese: er bestaat een relatie tussen het aantal subjectieve elementen in een taaluiting en de mate van subjectiviteit in de lezingen van *tenslotte* en *uiteindelijk*. De schaal waarin ik subjectieve elementen in zinnen heb gemeten en de schaal waarop ik ben uitgegaan van eigen interpretatie tonen twee verschillende beelden. Hoewel de meeste zinnen een plaats op de eerste schaal hebben die ongeveer overeenkomt met de plaats van de beoordeling van het gebruik van *tenslotte* en *uiteindelijk* op de tweede schaal, komt alsnog een groot gedeelte van de lezingen en het aantal subjectieve elementen niet overeen. Dit komt doordat het aantal subjectieve elementen in een zin niet overeenkomt met de interpretatie van de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk*.

In deze conclusie wordt teruggekeken naar de theorie van Traugott over de notie van subjectiviteit, omdat deze theorie model heeft gestaan voor mijn begrip van subjectiviteit. Hoewel Traugott nooit een verband heeft gelegd tussen het voorkomen van subjectieve elementen in een taaluiting en de mate van subjectiviteit in afzonderlijke elementen, hebben Traugott en Dasher (2002:22) wel karakteristieke geschetst die subjectiviteit aantonen in een taaluiting. Op een deel van deze karakteristieke heb ik mijn metingen gebaseerd. Aan de hand van de theorie van Traugott wil ik onderstaand voorbeeld uit mijn corpus analyseren. Ik heb voor een duidelijk voorbeeld gekozen om mijn conclusie te ondersteunen.

(42) 'Dus we moeten wel met iets heel origineels komen, wil de minister over Farid gaan nadenken,' zei ik ten slotte.

Hoewel er in dit voorbeeld 4 subjectieve elementen voorkomen, kan het gebruik van *tenslotte* hier niet worden gezien als subjectief. Volgens Traugott draait subjectiviteit er vooral om dat er in de betekenis van een taaluiting wordt verwezen naar een spreker of dat deze betekenis gerelateerd is aan de spreker. De gehele zin verwijst inderdaad naar een spreker en de betekenis is gerelateerd aan deze spreker. *Tenslotte* is hier echter niet subjectief. Het woord verwijst niet naar de spreker en zijn perspectief. Het verwijst enkel naar een slot. Dit toont aan dat er geen directe relatie bestaat tussen de schalen die ik heb opgesteld en dat een subjectieve context niet bepaalt of een afzonderlijk element in deze context ook subjectief is. Daarnaast heeft het aantal subjectieve elementen in een zin geen voorspellende gave voor het vaststellen van de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk*.

Hierbij plaats ik wel de opmerking dat sommige subjectieve elementen een aanwijzing kunnen zijn voor het subjectieve gebruik van *tenslotte* of *uiteindelijk*. Wanneer er bijvoorbeeld inbedding voorkwam in een zin, was er vrijwel altijd sprake van het nieuwe gebruik van de woorden. Dit zou wellicht kunnen wijzen op een kleine relatie tussen het voorkomen van bepaalde subjectieve elementen en de mate van subjectiviteit in afzonderlijke elementen in een zin. Hier zou echter vervolgonderzoek naar gedaan moeten worden.

8. Discussie

Een verklaring voor het niet aan kunnen tonen van een directe relatie tussen de mate van subjectiviteit in een zin en de mate van subjectiviteit in de lezing van afzonderlijke elementen zoals *tenslotte* en *uiteindelijk*, kan wellicht gevonden worden in de indeling van de eerste schaal: de schaal met subjectieve elementen. Bij het opstellen van deze schaal heb ik een duidelijke streep getrokken en drie categorieën onderscheiden: 0-1 punten is objectief, 2-3 punten is een zin met een middenpositie en 4-7 punten is subjectief.

Wellicht ben ik te streng geweest bij het indelen van deze schaal. Wanneer er slechts één subjectief element in een zin voorkomt, kan dit de context wellicht al subjectief maken. Daardoor zou één element al kunnen voldoen om subjectiviteit aan te duiden in een zin. Zelf heb ik gezegd dat een zin meerdere (4 of meer) subjectieve elementen moet bevatten om als subjectief te worden beschouwd. Dat is behoorlijk streng, aangezien het grootste gedeelte van de zinnen geen 4 of meer subjectieve elementen bevatten. Daarnaast is 4 een behoorlijk hoog aantal. Wanneer bijvoorbeeld een parafrase als *ik vind* voor zou komen in een zin, zou dat zoals ik eerder heb uitgelegd meetellen voor 3 subjectieve elementen. Een dergelijke frase zou de context van de zin zeer subjectief maken omdat er expliciet wordt verwezen naar een spreker en zijn perspectief. Toch zou alleen deze frase in een zin niet genoeg zijn om de zin als subjectief in te delen. Wellicht toont dit aan dat ik te streng ben geweest in het indelen van de categorieën. De reden dat ik zo streng was, komt doordat Traugott en Dasher (2002:22) enkel een zin als maximaal subjectief zien wanneer alle karakteristieken die zij opstellen voorkomen in de zin. Daardoor ben ik ook streng geweest bij het categoriseren van een zin als subjectief.

Door mijn strenge indeling kon wel gekeken worden of zinnen met een hoger aantal subjectieve elementen inderdaad een zeer subjectieve lezing hadden van *tenslotte* en *uiteindelijk*, tegenover zinnen die één subjectief element hadden. Wanneer ik alle zinnen met één subjectief element als subjectief had beoordeeld, had ik minder goed kunnen kijken naar de mate van subjectiviteit in een zin. In de resultaten kwamen enkele zinnen naar voren waarvan de lezing van *tenslotte* of *uiteindelijk* meer in het midden zat. Het leek niet honderd procent subjectief te zijn maar ook niet compleet objectief. Door streng te zijn in de punten, kon ik zeer subjectieve zinnen met elkaar vergelijken en onderzoeken of de zinnen die hoger op de schaal stonden ook een grotere kans hadden om een subjectieve lezing te hebben. Dit had ik niet kunnen doen wanneer ik alles vanaf één of twee punten onder subjectiviteit had geschaard.

Om terug te slaan op mijn hypothese, wil ik in dit hoofdstuk dezelfde zin behandelen die door Verhagen als voorbeeld werd gebruikt voor subjectief *beloven*. In het theoretisch kader kwam naar voren dat alle taalkundigen, waaronder Traugott, deze lezing van *beloven* zouden beschouwen als subjectief.

(43) Het debat beloofde spannend te worden

In voorbeeld (43) wordt de lezing van *beloven* als subjectief beschouwd omdat de spreker niet expliciet wordt genoemd in de zin (Langacker), hij een oordeel velt aan de kant van de spreker (Verhagen) en omdat de spreker een stempel drukt op zijn taalgebruik (Traugott). Toch zou de bovenstaande taaluiting waarin deze subjectieve lezing staat, in mijn metingen niet worden geclassificeerd als subjectief. In het bovenstaande voorbeeld komt één evaluatief element voor (spannend) en daarnaast zijn er geen subjectieve elementen te vinden in de zin. Daardoor zou hij volgens mijn eerste schaal vallen onder een objectieve zin. Volgens mijn hypothese zou de lezing van *beloven* daardoor objectief moeten zijn. Dit is niet geval. Wanneer ik een zin al had geclassificeerd als subjectief bij één subjectief element, zou de bovenstaande zin wel als subjectief worden beoordeeld. Het gebruik van *beloven* zou in dat geval wel bij de mate van subjectiviteit in de zin passen.

Het probleem is alleen dat een heleboel zinnen in dat geval zouden vallen onder subjectief taalgebruik. Bij *tenslotte* zouden dan 40 zinnen geclassificeerd kunnen worden als subjectief, terwijl er maar 18 gebruiken waren van *tenslotte* die werden beoordeeld als subjectief. Dit zou zorgen voor nog grotere verschillen tussen de twee schalen. Hetzelfde geldt

voor *uiteindelijk*. Daar zouden 65 zinnen worden gezien als subjectief wanneer alles vanaf 1 subjectief element zou tellen. Terwijl er maar 10 zinnen waren die werden beoordeeld als subjectief. Wellicht zou een middenweg zorgen voor minder verschillen op de twee schalen. Dit zou een interessant uitgangspunt zijn voor vervolgonderzoek.

9. Literatuurlijst

- Balen, E. van & Caspers, J. & Wouden, T. van der (2010). Modale partikels in het Nederlands als tweede taal: Aanwijzingen voor een vaste verwervingsvolgorde. *Internationale Neerlandistiek*, 48.
- Belle, van W. (2003). *Zwijgen is niet altijd toestemmen: De rol van inferenties bij het interpreteren en argumenteren*. Leuven: Acco.
- De Smet, H. & Verstraete, J.C. (2006). *Coming to terms with subjectivity*. in: *Cognitive linguistics*, 17, 365-392.
- Degand, L. & H. Pander Maat (2003). *A contrastive study of Dutch and French causal connectives on the Speaker Involvement Scale*.
- Fagel, S. & Leeuwen, M. van & Boogaart, R. (2011). Chaos en subjectiviteit. Een analyse van de stijl van Maarten Biesheuvel en Jan Arends. *Spiegel der Letteren*, 53(2), 183-217.
- Langacker, R. W. (1990). Subjectification. *Cognitive Linguistics*
- Onze Taal. (2012). *Tenslotte / ten slotte*.
Geraadpleegd van:
<https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/tenslotte-ten-slotte>
- Onze Taal. (2016). *Anglicismen*.
Geraadpleegd van:
<https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/anglicismen>
- Pander Maat, H.L.W. & Sanders, T.J.M. (2001). Subjectivity in clausal connectives: an empirical study of language in use. *Cognitive linguistics*, 12 (3), 247-273.
- Philippa, M. & Debrandere, F. & Quak, A. & Schoonheim, T. & Sijs, N. van der (2009). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands S-Z*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Stukker, N. & Sanders, T. (2012). Subjectivity and prototype structure in causal connectives: A cross-linguistic perspective. *Journal of Pragmatics*, 44, 169-190.
- Stukker, N. & Sanders, T. (2009). Another('s) perspective on subjectivity in causal connectives: a usage-based analysis of volitional causal relations. *Linearization and Segmentation in Discourse*, 4, 1-33
- Traugott, E. & Dasher, R. (2002). *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verhagen, A. (1997). *"The girl that promised to become something": An exploration into diachronic subjectification in Dutch*. In: Thomas F. Shannon & Johan P. Snapper (eds.) (2000), *The Berkely Conference on Dutch Linguistics 1997: the Dutch language at the Millennium*. Lanham, MD: University Press of America.
- Verhagen, A. (1995). Subjectification, syntax, and communication. In: Dieter Stein & Susan Wright (eds.), *Subjectivity and subjectivisation: linguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 103-128.
- Verhagen, A. (2005). *Constructions of intersubjectivity: Discourse, Syntax and Cognition*. Oxford: Oxford University Pres.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal (z.d.).
Geraadpleegd van:
<http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>
- Wouden, T. van der (2002). Partikels: naar een partikelwoordenboek voor het Nederlands. *Nederlandse Taalkunde*, 7, 20-43

Bijlage I: Corpus

Gebruik van *tenslotte* en *uiteindelijk* in Lexis Nexis en het Corpus Gesproken Nederlands.

Tenslotte – Lexis Nexis

1. Tenslotte is alles ijdelheid en aan ijdelheid zullen we met z'n allen ten onder gaan.
2. De bedenkers hebben tenslotte nog een week of zeven voordat de koninklijke bus richting Zwolle rijdt.
3. Daar waren Cito, ik en collega's het niet mee eens. Lange discussies, tenslotte zelfs dreigementen, helemaal tenslotte haalde vader Tjeerdje van school
4. "Er is tenslotte maanden werk ingestoken.
5. Zij hadden het als rooms-katholieken tenslotte al zwaar genoeg in die tijd.
6. Het programma 'Double Jeu' dat zij eerst in Toulouse, in Bussum en tenslotte in Parijs in de Salle Gaveau zal spelen bevat de volgende werken: Arabesques opus 18 en Carnaval opus 9 van Robert Schumann, 2 Preludes en Nocturnes van Mikolajus Ciurlionis en de 6e pianosonate opus 82 in A groot van Serge Prokofjev.
7. Leveranciers en onderaannemers zijn tenslotte slecht behandeld.
8. Hij heeft zich tenslotte niet aan de afspraak om dood te gaan gehouden.
9. Langs de centrale weide zijn groepjes krentenbomen geplaatst en tenslotte is een nieuwe loofgang (berceau) aangelegd.
10. Een mens begint bedlegerig in zijn eigen pis, en daar eindigt hij tenslotte ook.
11. Tenslotte ziet het maatschappelijk werk langzamerhand meer vragen komen van ouderen die langer zelfstandig moeten blijven wonen en van mensen met psychische aandoeningen die niet meer worden opgenomen in een instelling.
12. Haar man speelt daar tenslotte al 22 jaar de Goedheiligman.
13. De toeristen kennen tenslotte geen sinterklaasfeest.
14. Tenslotte heeft het amateuristische gestuntel in Den Haag in totaal 11 miljard euro gekost.
15. "Het gaat tenslotte niet alleen om een baan, maar als burgemeester ga je ook wonen in de plaats waar je werkt."
16. Pas toen Mulaya een 3-om-3 ruil plaatste kreeg Kloosterman grip op de stand, die hij tenslotte knap naar zich toe trok.
17. Tenslotte vind ik voor een computer veel opslagcapaciteit belangrijk.
18. André heeft startte als loodgieter bij zijn vader, ging daarna werken bij een aannemer van asfalt- en dakwerken om tenslotte handelaar in textiel en decoratieartikelen in de Suveestraat.
19. Raymond startte zijn carrière als filmoperator, werd later elektricien in de bouwsector om tenslotte als computerbediende aan de slag te gaan bij de toenmalige CBRT langs de Pathoekeweg, waar hij in 1993 op rust mocht gaan.
20. Ik ging tegenover haar zitten, legde haar goede voet op mijn schoot en begon haar voetholte te wrijven, daarna haar kuit en tenslotte de kniepezen en haar dijspier.
21. Het is tenslotte geen eenvoudige taak om dag in dag uit klaar te staan voor de allerkleinsten", vindt hij.
22. Soms was ik zo ziek dat ik amper besepte dat ik nog leefde, maar tenslotte was ik toch klaar voor de beenmergtransplantatie.
23. Die wist zich tenslotte tot kampioen te kronen met een totaal van 1996 punten.
24. Hij heeft tenslotte wel wát van zijn vader meegekregen.
25. Want daar draait het tenslotte om: de kwaliteit van de laser.
26. Ten slotte moesten we een robot programmeren.
27. De grootste trainers gaan ten slotte te veel in zichzelf geloven
28. Ten slotte klapte hij in zijn handen.
29. Ten slotte heeft die de aanleg van glasvezel in Valkenburg aan de Geul van harte aangemoedigd, constateert het bestuur.
30. De derby tussen Moerdamme en Sijsele eindigde ten slotte op 17-6.

31. Hij googelde zich een weg door ontelbare medische sites en kwam via mogelijke oorzaken als diabetes, beknelde zenuwen en verschoven ruggenwervelsten slotte bij MS uit.
32. In de derde afdeling ten slotte stomen Assebroek en Koekelare verder door.
33. Paard en ruiter rijden dan een springparcours, vervolgens wordt het parkoers door de ruiter nogmaals gereden met een kruiwagen en ten slotte met de fiets.
34. Ten slotte worden restwerkzaamheden uitgevoerd, zoals het aanbrengen van geleiderails en belijning, het neerzetten van portalen en bewegwijzering en het plaatsen van lichtmasten.
35. Een actieve marxist, een christen, een homoseksueel en ten slotte een religieuze jood.
36. Ten slotte gaan we te velde om de nodige locaties voor bevoorrading, controles, verkooppunten en EHBO uit te zoeken.
37. Monster won ten slotte zeven keer, speelde elf keer gelijk en verloor acht keer.
38. Ten slotte probeer ik de principes van GTD toe te passen.
39. In de 3e klasse H, ten slotte, hebben de Limburgse teams ook geen vooraanstaande rol kunnen spelen.
40. Ten slotte komt Henrik Wullems een paasei van maar liefst 80 centimeter hoog decoreren.
41. Ten slotte pakte ik het gebied rond de breuk in met sneeuw - waren mijn handelingen tot dan toe al niet aangenaam geweest, deze laatste actie zou ze zeer zeker niet prettig vinden.
42. Na alle mooie toespraken en cadeaus, en nadat een enorm portret van Jansons de zaal was ingereden en onthuld, sprak Jansons ten slotte zelf.
43. Ten slotte mocht elke klas ballonnen oplaten en kregen de kinderen een appel.
44. Ten slotte is er de 'support': een vliegende keep die andere spelers waar nodig moet bijstaan.
45. Herfsttijloos loopt van zondag 9 tot en met 23 november, meer bepaald op zondag 9 en dinsdag 11 november, op zaterdag 15 en zondag 16 november en ten slotte op zaterdag 22 en zondag 23 november.
46. In totaal hadden in 2013/2014 9496 Limburgers een seizoenkaart van Roda JC. Fortuna had 1868 Limburgse kaarthouders, MVV had er 2275 en VVV ten slotte had er 2037.
47. Het gaat hier ten slotte niet over een of ander dorpspleintje maar over de oever van de Waal!
48. 'Dus we moeten wel met iets heel origineels komen, wil de minister over Farid gaan nadenken,' zei ik ten slotte.
49. Maak dit op smaak met zout en versgemalen peper en voeg ten slotte de fijn geknipte bieslook toe.
50. Ten slotte willen bedrijven en organisaties de structurele financiële last die huisvesting met zich meebrengt, tot een minimum beperken.

Tenslotte - CGN

1. 'k bedoel 't moet niet helemaal uh dat ze tegen je opkijken maar een beetje verschil mag d'r wel zijn om omdat ze {tenslotte} toch altijd dingen van jou moeten leren en moeten aannemen en dat je en jij en jou uh en zo in de klas dat zou ik dus absoluut ook niet goed vinden.
2. oké {tenslotte} zou ik willen uh aansluiten bij het verzoek van uh mevrouw Ross-Van Dorp om de Kamer zo snel mogelijk te informeren hoe het overleg met de gemeenten gaat.
3. we leven {tenslotte} ook niet meer uh uh in een uh ...
4. {tenslotte} hebben ze de bedden eerlijk verdeeld.
5. {tenslotte} gunde ze zich de tijd om haar lange haar te kammen en het in een vlecht om haar hoofd vast te zetten.
6. en {tenslotte} ja als er dan vervoerd moet worden als er gereden moet worden of als er uh getreind moet worden of gevaren moet worden dan moet dat natuurlijk gebeuren op een manier die zo efficiënt mogelijk gebruik maakt van de beschikbare infrastructuur en de beschikbare voertuigen.
7. en promoveerde {tenslotte} in negentien eenennegentig op de studie Kleding In Nederland en die ging over een eeuw kleedgedrag.
8. en Jan Kal {tenslotte} de dichter wiens vertaling van liefdesgedichten van Catullus ook onlangs is gepubliceerd.

9. en uh {tenslotte} ben ik nog naar de Lakenhal geweest.
10. want {tenslotte} vanuit Merksem is 't ook niet zo eenvoudig voor daar dus te geraken.
11. conclusie {tenslotte} wil ik namens mijn fractie 't volgende stellen.
12. moeders hoofdkussen ligt {tenslotte} in het bed waar ze met je vader vrijt.
13. da 's vijf jaar dus uh en ik ken hier iemand in de in de woongroep die heeft 't ook heel veel jaren gebruikt maar die heeft 't te te ten {slotte} toch afgebouwd.
14. er zijn ten {slotte} uhm wel bepaalde taxaties die zeggen ja dit kan ook in een wereldoorlog uh aflopen.

Uiteindelijk - Lexis Nexis

1. Volgend seizoen zal er weer verder worden doorgeselecteerd om uiteindelijk bovenin mee te kunnen doen
2. Uiteindelijk kun je niet aan jezelf ontsnappen
3. Daar ben ik uiteindelijk van hersteld.
4. Roos wilde uiteindelijk opnieuw horen dat het bij de opvang van 600 tot 800 asielzoekers blijft.
5. Toch werd hij uiteindelijk zesde.
6. Een achterstand, die uiteindelijk niet meer kon worden weggepoetst.
7. Uiteindelijk dook Abdeslam op bij de concertzaal Bataclan en de cafés daaromheen.
8. Een standaardroute werd het niet, maar uiteindelijk belandde Jito Kok (21) in de Verenigde Staten.
9. Jaren zoeken en uiteindelijk vinden wat je zoekt
10. „Uiteindelijk gaat het om de angst voor verlating of binding.
11. WWNA was uiteindelijk met 3-0 te sterk.
12. Maar uiteindelijk draait het om de doelpunten.
13. De korfballers van Wesstar mochten een helftje hopen op een goed resultaat, maar verloren uiteindelijk ruim.
14. Uiteindelijk kwamen we 1-3 achter, maar vochten terug tot 3-3.
15. Uiteindelijk zullen we op een vierde plaats moeten eindigen.
16. Daarom was de 55-jarige man ruim tien jaar bezig met het bouwen van het huis, dat uiteindelijk zeven verdiepingen hoog is geworden.
17. Uiteindelijk doen we allemaal maar wat, toch?
18. Het klinkt vreemd, maar het bakexperiment leidde uiteindelijk tot de oprichting van de band Reminder.
19. Beurzen sluiten uiteindelijk met winst
20. Nogmaals, het is het beleid van de club en ik ben uiteindelijk ook een teamspeler.
21. Uiteindelijk heb je maar één doel en dat is kampioen worden.
22. „Het was uiteindelijk een leerzame avond", vond Hovocubo-trainer Rudy Monden.
23. Diep in de Amerikaanse nacht trok Hillary uiteindelijk aan het langste eind.
24. 'Uiteindelijk draait het allemaal om het verlangen een groter leven te leiden dan je leidt.'
25. Sporadisch doken de voorwaartsen op bij de goal en uiteindelijk was PSV nog het dichtst bij een openingstreffer toen na een corner er vermeend hands werd geconstateerd door PSV in het strafschopgebied van RKVVO.
26. Het bedrijf is een onderzoeksproject gestart dat dat uiteindelijk mogelijk moet maken.
27. Het had wat voeten in de aarde, maar uiteindelijk is het gelukt.
28. De senaat wist uiteindelijk gisteren met veel pijn en moeite tot overeenstemming te komen.
29. Maar uiteindelijk werd de ziekte van Cushing vastgesteld: een tumor op de hypofyse, de hormoonregelaar van het lichaam.
30. Lotte showt eerst een mooi jurkje met rood met witte stippen, maar uiteindelijk valt haar keus toch op een bijenpakje.
31. AGOVV nam op bezoek bij Hulshorst uiteindelijk een punt mee naar Apeldoorn.

32. Jesper Bolland en Argjend Selimi zorgden uiteindelijk voor de 2-0 zege.
33. Nadat in eerste instantie uitstel van betaling was verleend, is uiteindelijk een faillissement uitgesproken omdat de lopende kosten niet meer konden worden voldaan.
34. Uiteindelijk vond ze na tien maanden solliciteren via een uitzendbureau een baan als consultant.
35. Ballast Nedam ging uiteindelijk in zee met Renaissance Construction.
36. Met andere woorden: uiteindelijk heeft haar echtgenoot toch zijn hart kunnen volgen.
37. Daardoor schoot het voertuig van de weg en kwam uiteindelijk tot stilstand tegen een schuur in een weiland.
38. De troepen van trainer Daan Hidden, zelf actief in de derde klasse, gingen uiteindelijk wel nipt onderuit tegen de nummer van de eerste klasse A van het zondagvoetbal.
39. „Emre gaf eerder in de wedstrijd een paar keer aan dat hij zich niet helemaal lekker voelde en uiteindelijk zakte hij in elkaar.
40. Uiteindelijk won Van den Hurk 125.000 euro, en niet de vijf miljoen euro die in zijn koffer zat.
41. Daarmee krijgen ze bij elke aankoop spaarpunten die uiteindelijk omgezet kunnen worden in geld.
42. 'Soms kun je als acteur niet goed inschatten hoe een film uiteindelijk uitpakt'
43. Vv Haaksbergen moet uiteindelijk hoofd buigen
44. Dat was althans het plan, maar uiteindelijk besloot Te Koppele op het laatste moment toch af te zien van die uitbreidingsstap.
45. Uiteindelijk hebben we afscheid van elkaar genomen.
46. Uiteindelijk hebben beide partijen afscheid van elkaar genomen.
47. Het werd uiteindelijk 1-1, waarbij het venijn in de staart van de wedstrijd zat.
48. Een wilde achtervolging van een auto in Duitsland voerde afgelopen nacht uiteindelijk naar Nederland.
49. Uiteindelijk zal ze niet heel veel aan de ludieke actie hebben, denkt de zangeres.
50. De schouders van veilinghuis de Atlas bleken uiteindelijk te zwak om de financiële lasten te dragen.

Uiteindelijk – CGN

1. Ik herinner in uh in de in de jaren zestig eind jaren zestig toen ik uh Parijs woonde en werkte uh ik was een behoorlijk actief lid van uh een uh ook van de ideale vereniging die heette uh Citoyens Sul uhm uh uh Du Monde uh de wereldburgersbeweging dat was gewoon we hadden een soort kantoortje onder uh onder een trap uh van een huis uh we hebben geloofd dat {uiteindelijk} zijn al die grenzen opgeheven moeten worden wij als uh vrije vogels als mensen zoals iedereen kunnen we nu overal naar toe zonder grenzen overal toegang verkrijgen en niet alleen in de fysieke maar ook in de in alle verschillende zinnen.
2. de kwaliteit van de motivatie bij afwijkingen en de intenties die uit de planopzet spreken is {uiteindelijk} bepalend voor het al dan niet goedkeuren van bestemmingsplannen.
3. en ik denk dat het gewoon gaat lukken uh het is {uiteindelijk} dat is hier ook al uit gekomen het is niet uni iets unieks 't is iets wat vrij breed leeft landelijk leeft wat over de grenzen leeft.
4. nou dit grote kringloopsysteem dat staat en valt {uiteindelijk} met de kwaliteit van het water in het open watersysteem en dat van de plassen in 't bijzonder.
5. en dan krijg je wel een s ja een een minder prettige sfeer in in zo'n groep hoewel {uiteindelijk} ook Frans meetelt bij de overgang.
6. en {uiteindelijk} uh ze hebben de basisschool samen gedaan Montessori.
7. dus die heeft {uiteindelijk} twee jaar langer onderweg.
8. en {uiteindelijk} niet qua kennis maar ook vaak op sociaal-maatschappelijk uh niveau in het hele leven daar nadelen van blijven ondervinden.
9. ik loop uh op dat moment rond en bied hulp waar dat nodig is en {uiteindelijk} uhm m komen twee groepen bij elkaar drie groepen groepen totdat iedereen bij elkaar komt en we het

nummer instuderen en meestal opnemen of met videorecorder of uh cassetterecorder om 't uh achteraf te analyseren en kijken hoe we 't kunnen verbeteren eventueel.

10. spiegelingen kun je allemaal meenemen en dan krijg je een heel natuur-uh-getrouw beeld van het licht hoe dat weerkaatst en {uiteindelijk} dus in ...
11. u u {uiteindelijk} had ie geloof ik nog de 't appartement van zijn voorganger overgenomen.
12. {uiteindelijk} zijn 't maar vier huizen die uh die dag.
13. m'n moeder zei we moeten d'r erg in hebben als wij 't {uiteindelijk} te duur vinden om na maart te gaan ...
14. ja hebben ze toen {uiteindelijk} niet gedaan maar ...
15. maar we zijn {uiteindelijk} zo naar Gooiergriep gegaan.
16. maar die heb je dus {uiteindelijk} niet meegenomen.
17. {uiteindelijk} was 't alweer te laat om uh nog te gaan.
18. ja ik was er {uiteindelijk} al tien over zes weet je dat?
19. na twee uur vruchteloos vechten om weer in slaap te komen was ze {uiteindelijk} maar opgestaan.
20. er wordt nog even geruzied wie er in de bovenbedden mogen slapen en {uiteindelijk} wordt besloten erom te loten.
21. 'k ben blijven slapen {uiteindelijk} want uh mmm beetje xxx zitten kletsen over van alles.
22. en {uiteindelijk} uh b b ja was ze wegge weggerend of zo.
23. en volgens mij gaan ze dus {uiteindelijk} naar Frankrijk toe.
24. ja maar toen was ging ik nou ik ben dus {uiteindelijk} pas om twee uur gaan slapen want toen nog wat lezen 'k was nog niet moe.
25. {uiteindelijk} was de eerste pas moest ik op m'n linkerbeen staan en 't rechterbeen zetten.
26. nou {uiteindelijk} is dat gelukt.
27. en {uiteindelijk} moest ik op m'n rechterbeen gaan staan en toen moest ik dus m'n linkerbeen verzetten.
28. nou v voor d uh 't was niet echt gunstig toen maar n na nadat de hui uh prijzen daarna nog bleven stijgen iets wat uh xxx niemand echt had voorzien n j uh heeft 't {uiteindelijk} wel redelijk gunstig uitgekapt.
29. kwam er {uiteindelijk} nog iemand bij en toen ging 't helemaal mis.
30. d'r was een studio en toen werd 't {uiteindelijk} een bungalow.
31. ja en {uiteindelijk} als je bij de kassa staat heb je een hele kar vol.
32. maar 't is als j {uiteindelijk} zo dat dit is een uh uh heel erg uh moeilijk probleem en daar kan men niet uh elke dag nieuwe m uh nieuwe uh nieuwigheden uh verwachten.
33. ja uh ik denk 't wel uh natuurlijk {uiteindelijk} komt die luchtvervuiling uit de steden maar ook 't platteland van India en andere gebieden uh in Zuidoost-Azië.
34. en nou nou gaat het {uiteindelijk} in dat filosofenvak van u om mensen die zich die zich die vragen stellen.
35. ja ik denk dat uh de filosofie uh in ieder geval zoals ik daar mee bezig ben zichzelf vragen stelt uh die niet alle mensen misschien iedere dag in het hoofd zullen schieten als ze 's morgens wakker worden maar waar toch {uiteindelijk} wel een soort algemene menselijke interesse in ligt.
36. ik denk toch {uiteindelijk} ...
37. dus in die zin denk ik dat {uiteindelijk} de wal het schip zal keren.
38. hoe ontstond dan {uiteindelijk} die vriendschap of dat verbond?
39. hè die vriendschap die ontstaat doordat ik {uiteindelijk} door haar b uh goedgeacht uh werd om met haar om te gaan.
40. ik had althans zeker bij haar maar zij ook op sommige momenten bij mij 't kind in in ons hè zoals je dat in ieder mens {uiteindelijk} 't kind herkent.
41. mm-hu ja half vier was ik {uiteindelijk} aan de beurt.
42. maar ik heb daar toch van afgezien {uiteindelijk}.
43. dat kennen we maar hij heeft briljante momenten regelmatig en {uiteindelijk} ...
44. Overmars met 't balletje dat via de voeten {uiteindelijk} van Djukic in de handen komt van Kralj.

45. levert in {uiteindelijk} bij Djukic als uh de Spaanse scheidsrechter nog niet z'n klokje heeft geraadpleegd.
46. 't is rust in De Kuip in Rotterdam in een prachtige eerste helft van 't Nederlands elftal waarbij de eerste dikke kans kwam voor Joegoslavië maar vervolgens een rij van grote kansen voor Nederland {uiteindelijk} leidt tot een twee nul ruststand.
47. die gaat warmlopen waar 't niet mag dus de vierde official die mag zometeen ook zijn bijdrage gaan leveren aan deze wedstrijd als Saveljic slecht uitverdedigt maar de mazzel heeft dat er eigenlijk niemand op die bal let waardoor die bal {uiteindelijk} bij toeval voor de voeten van Govedarica terechtkomt.
48. die komt bij Davids {uiteindelijk} terecht en Davids liet Overmars de bal d'r net over lopen.
49. en daar gaat het dan {uiteindelijk} maar om hè.
50. maar {uiteindelijk} uh is 't uit uh niet zo gevaarlijk.

Bijlage II: Metingen subjectieve elementen

Metingen van de subjectieve elementen in de zinnen met *tenslotte* en *uiteindelijk*.

Tenslotte – Lexis Nexis

Zin	Modaliteit	Negatie	Deiktische elementen	Inbedding	Evaluatieve elementen	Aantal punten
1	Zullen	-	We	-	-	2
2	-	-	-	-	-	0
3	-	Niet	Ik	-	Lang	3
4	-	-	-	X (X=")	-	1
5	-	-	-	-	Zwaar	1
6	-	-	-	-	-	0
7	-	-	-	-	Slecht	1
8	-	Niet	-	-	-	1
9	-	-	-	-	-	0
10	-	-	Daar	-	-	1
11	-	Niet	-	-	-	1
12	-	-	Daar	-	-	1
13	-	Geen	-	-	-	1
14	-	-	-	-	Amateuristisch, gestuntel	2
15	Ook	Niet	Je, je	X	Gaat om	5
16	-	-	-	-	Knap	1
17	-	-	Ik	Vind ik	Belangrijk, vind	4
18	-	-	-	-	-	0
19	-	-	-	-	-	0
20	-	-	Ik	-	-	1
21	-	Geen	-	X	Eenvoudig, allerkleinsten	4
22	Toch	-	Ik, ik, ik	-	-	2
23	-	-	-	-	-	0
24	-	-	-	-	-	0
25	-	-	-	-	-	0
26	-	-	We	-	-	1
27	-	-	-	-	Te veel	1
28	-	-	-	-	-	0
29	-	-	-	-	Van harte	1
30	-	-	-	-	-	0
31	-	-	-	-	Ontelbare	1
32	-	-	-	-	Stomen	1
33	-	-	-	-	-	0
34	-	-	-	-	-	0
35	-	-	-	-	-	0
36	-	-	We	-	-	1
37	-	-	-	-	-	0
38	-	-	Ik	-	-	1
39	-	Geen	-	-	Vooraanstaande	2
40	-	-	-	-	maar liefst	1
41	-	Niet, niet	Ik	-	Aangenaam, prettig	4

42	-	-	-	-	Mooie, enorm	2
43	-	-	-	-	-	0
44	-	-	-	-	-	0
45	-	-	-	-	-	0
46	-	-	-	-	-	0
47	-	Niet	Hier	X	Een of ander	4
48	Moeten, wel, willen	-	We	X, zei ik	Origineel	4
49	-	-	-	-	-	0
50	-	-	-	-	-	0

Tenslotte - CGN

Zin	Modaliteit	Negatie	Deiktische elementen	Inbedding	Evaluatieve elementen	Aantal punten
1	Moeten, mogen, moeten, moeten, wel	Niet, niet	Ik, je	Ik bedoel	Goed	5
2	-	-	Ik	-	Snel mogelijk	2
3	Ook	Niet	We	-	-	3
4	-	-	-	-	Eerlijk	1
5	-	-	-	-	Lange	1
6	Moeten (5x), dan	-	-	-	Efficient mogelijk	2
7	-	-	-	-	-	0
8	-	-	-	-	-	0
9	-	-	Ik	-	-	1
10	Dus, ook	Niet	Daar	-	Eenvoudig	4
11	-	-	Ik	-	-	1
12	-	-	-	-	-	0
13	-	-	Ik, hier	-	-	2
14	Kunnen, ook	-	-	-	-	1

Uiteindelijk - Lexis Nexis

Zin	Modaliteit	Negatie	Deiktische elementen	Inbedding	Evaluatieve elementen	Aantal punten
1	-	-	-	-	-	0
2	Kunnen	Niet	Je, jezelf	-	-	3
3	-	-	Ik	-	-	1
4	-	-	-	-	-	0
5	-	-	-	-	-	0
6	-	Niet	-	-	-	1
7	-	-	-	-	-	0
8	-	Niet	-	-	-	1
9	-	-	-	-	-	0
10	-	-	-	-	Gaat erom	1
11	-	-	-	-	Sterk	1
12	-	-	-	-	Draait	1

13	Mochten	-	-	-	Goed, ruim	3
14	-	-	We	-	Vochten	2
15	Zullen, moeten	-	We	-	-	2
16	-	-	-	-	-	0
17	Maar	-	We	-	-	2
18	-	-	-	-	Vreemd	1
19	-	-	-	-	-	0
20	Ook	-	Ik	-	Teamspeler	3
21	Maar	-	Je	-	-	2
22	-	-	-	X	Leerzame	2
23	-	-	-	-	Diep, langste eind	2
24	-	-	Je	X	Draait, groter	4
25	-	-	-	-	-	0
26	-	-	-	-	-	0
27	-	-	-	-	Voeten in de aarde	1
28	-	-	Gisteren	-	Veel pijn en moeite	2
29	-	-	-	-	-	0
30	-	-	-	-	Mooi	1
31	-	-	-	-	-	0
32	-	-	-	-	-	0
33	-	-	-	-	-	0
34	-	-	-	-	-	0
35	-	-	-	-	-	0
36	-	-	-	-	-	0
37	-	-	-	-	-	0
38	-	-	-	-	Nipt	1
39	-	Niet	-	-	-	1
40	-	Niet	-	-	-	1
41	-	-	-	-	-	0
42	-	Niet	-	X	Goed	3
43	Moeten	-	-	-	-	1
44	-	-	-	-	-	0
45	-	-	We	-	-	1
46	-	-	-	-	-	0
47	-	-	-	-	-	0
48	-	-	-	-	Wilde	1
49	-	Niet	-	-	Ludieke	2
50	-	-	-	-	Zwak	1

Uiteindelijk - CGN

Zin	Modaliteit	Negatie	Deiktische elementen	Inbedding	Evaluatieve elementen	Aantal punten
1	Kunnen	-	Ik, ik, ik, we, we, wij, toen	-	behoorlijk, actief	4
2	-	-	-	-	-	0
3	Ook	Niet	Ik, hier	Ik denk	uniek, vrij, denk	7

4	Nou	-	-	-	Grote	2
5	-	-	Je	-	Prettig	2
6	-	-	-	-	-	0
7	-	-	-	-	-	0
8	-	Niet	-	-	-	1
9	-	-	Ik, we, we	-	-	2
10	-	-	Je, je	-	Natuurgetrouw	2
11	-	-	-	-	-	0
12	Maar	-	Die dag	-	Maar	3
13	Moeten	-	We, wij	-	Duur	3
14	-	Niet	-	-	-	1
15	-	-	We	-	-	1
16	-	Niet	Je	-	-	2
17	-	-	-	-	-	0
18	-	-	Ik, je	-	-	1
19	-	Niet	-	-	Gevaarlijk	2
20	Maar	-	-	-	Vruchteloos, vechten	3
21	-	-	-	-	-	0
22	-	-	-	-	-	0
23	-	-	-	-	-	0
24	-	-	Mij	Volgens mij	-	2
25	-	-	Toen, ik, ik, toen, ik	-	-	2
26	-	-	Ik	-	-	0
27	-	-	-	-	-	0
28	Dus	-	Ik, ik, toen	-	-	3
29	-	Niet, niemand	Toen	-	Gunstig, gunstig	4
30	-	-	Toen	-	Mis	2
31	-	-	Toen	-	-	1
32	-	-	-	-	-	0
33	-	Niet	-	-	Moeilijk	2
34	-	-	Ik	Ik denk	Denk	3
35	-	-	U	-	Gaat erom	2
36	Toch, wel, misschien	-	Ik, ik	Ik denk	Denk	4
37	-	-	Ik	Ik denk	Denk	3
38	Zullen	-	Ik	Denk ik	Denk	4
39	-	-	-	-	-	0
40	-	-	Ik	-	-	1
41	-	-	Ik, ons, je	-	-	1
42	-	-	Ik	-	-	1
43	Toch	-	Ik	-	-	2
44	-	-	We	-	Briljante, regelmatig	3
45	Dan	-	Daar	-	Gaat om	3
46	-	-	-	-	-	0
47	-	Niet	-	-	-	1
48	-	-	-	-	Prachtige, dikke, grote	3

49	-	Niet, niemand	-	-	Slecht, mazzel	3
50	-	-	-	-	-	0